

Erdélyi régi oláh könyvek.

(1711-ig.)

Érdekes, rég ismert történeti jelenség, mily fejlesztőleg hatott a reformáció a könyvnyomtatásra s az olvasás terjedésére. Különösen szembetűnő ez Erdélyben, hol nyomda nem is volt a hitújítás előtt. Az első könyvnyomtató-műhelyt a szászok reformátora, *Honter János* állította fel 1534-ben Brassóban, míg az első erdélyi magyar nyomdatermék csak 1550-ben jelenik meg Kolozsvártt. Ezt részben az is okozta, hogy a magyarságot Erdélyben is a kálvinizmus ragadta meg, melynek hittételei a XVI. század ötvenes évei második felében kezdtek jobban terjedni s meggyökeresedni hazarészünkben. Hatással volt azonban — a mi természetes — a reformáció a görög-keleti vallást követő erdélyi oláhokra is. Ámde ez a hatás nem volt olyan mély és átható, hogy az oláh papokat és hiveiket az új hit táborába terelte volna, miként a velök együtt élő szászokat és magyarokat s inkább abban nyilvánult, hogy már 1544-től kezdve oláh nyelvű vallásos könyvek is jelennek meg az egyház szolgálatára és hiveinek okulására.¹ E könyvek jegyzékét irodalmunkban néhai *Szabó Károly* állította össze 1885-ben,² sőt egyikét-másikát íróink (a korábbi többé-kevésbé hibás, hézagos és immár elavult könyvészeti

¹ Közben, 1588-ig ó-szláv műveket is adtak ki az oláhok, de a „régí oláh könyvek” kifejezést könyvészeti értelemben véve, ezeket is ismertetjük.

² Régi Magyar Könyvtár cz. alapvető műve II. kötetében.

művek alapján) idők folyamán bővebben is méltatták.¹ De valamennyit csak 1903 óta ismerhetjük, a mikor a bukaresti Román Akadémia kiadásában a *Régi oláh könyvészet* 1716-tal záródó I. kötete „Bibliografia románescă veche” czímen megjelent.

A nagy ívrétű (13¹/₂ × 21 cm. szedéstükrű) és 571 lapnyi díszes kiállítású munkát a Román Akadémia könyvtárának főkönyvtárosa és helyettese, Joan *Bianu* és Nerva *Hodos*, két magyarországi születésű oláh író-ember állította össze annyi szaktudással, mindenre kiterjedő figyelemmel és ízléssel, hogy az egész világirodalomban alig van párja.

A korszakalkotó nagy mű valósággal ideális mintaképe a tudományos könyvészetnek, mert mindent felölel, a mire a modern bibliografusnak a könyv leírásában ki kell terjeszkednie. Igen czélszerű és okos mindjárt beosztása, mely egymásutáni időrendben ismertet minden régi oláh könyvet, tekintet nélkül arra, hogy romániai vagy sem, oláh vagy idegen nyelvű. Ekként egymás mellé kerültek benne a moldva-havasalföldi, erdélyi, magyarországi vagy más országok oláh nyomtatványai, a minek nagy jelentősége — akár az irodalmi hatások, akár a nyomdászat fejlődése szempontjából — kétségtelen; gyakorlati szempontból pedig megbecsülhetetlen, mivel a kutatónak egy (s nem három) helyen kell keresgélnie, ha valami adata van szüksége vagy valami nyomtatvány meghatározásával és leírásával foglalkozik. A munka rendszerét, beosztását és tudományos módszerét tekintve, megkapjuk benne a könyvek címlapjainak pontos mását, a vörös nyomású szavakat ritkított szedéssel kitéjtetve s a szók végét jelző vonalakkal leírva vagy gyakran az eredeti címlapot utánzó beosztással lenyomatva; azonkívül az ajánlólevelek, be-

¹ Magyarul időrendben a következők írtak régi oláh könyvekről: *Kazinczy* Ferencz: Oláh literatura. Orosz forrásból. A *Tudomány Tár* 1841. évf. *Literatura* V. 169. l. — *Koós* Ferencz: A reformatio befolyása az oláh vagy román egyházi irodalom felébresztésére. A *Budapest* 1866. évf. 14, 19 és 52. számában. — *Moldován* Gergely: A román irodalom a XVI. és XVII. században. A *Fővárosi Lapok* 1872. évf. 256–257. számaiban. — *Ugyanő*: A román nyomtatott munkák. A *Figyelő* 1875. évf. 18. számában. — *Ballagi* Aladár „A magyar nyomdászat történelmi fejlődése” cz. m. (Budapest, 1878.) utolsó fejezetében, a 231–245. lapon. — *Moldován* Gergely: A reformatio hatása a román népre Erdélyben; a *Budapesti Szemle* 1890. évf. 63. kötetében; újra kiadva „A Románság” cz. m. II. k. (Nagybecskerek, 1895.) 134–142. l. — *Karatajev* Iván orosz könyve nyomán *Hodinka* Antal „Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ó-szláv nyomtatványok” című cikkében, a *Magyar Könyvszemle* 1890. évf. 106–126. l. — *Hunfalvy* Pál: Az oláhok története II. k. (Budapest, 1894.) 329–336. l. — *Jancsó* Benedek „A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota” cz. m. I. k. (Budapest, 1896.) 385–391 és 517–533. l. — *Wilt* György: Néhány szó a tizenhetedik száz román irodalmáról, különös tekintettel Erdélyre (Déva, 1898.) 13–16. l. — *Marosán* Viktor: Magyar befolyás a román nyelv és irodalom fejlődésére a XVII–XVIII. században. (1898.) — Ezenkívül mások egyes művekről, a mit vonatkozó ismertetéseik végén idézünk.

vezetések és zárószavak teljes szövegét, még pedig az 1600-ig terjedő nyomtatványokét eredeti cyrill betűikkel, az 1600 utániakét fonetikus átirásban; az ó-szláv, görög, latin vagy más, nem-oláh szövegeket megoláh fordításban is és végül a fejlécek, záróvignetták, kezdőbetűk, képek és egyéb díszítések hű hasonmását, még a vörös-fekete nyomásúakét is, sok munkának meg egész címlapját, pompás reprodukciókban.

A könyvek tudományos ismertetése is kifogástalan, mert a Bibliografia felsorolja még az egyes ívek és fogások lapszámát s azt is, hány soros; mindössze azt szerettük volna, ha a könyvek szedéstükre nagyságát is közli. A mű szerzői megemlítik azonban a nyomdász esetleges hibáit, következtelenségeit, meg a papiros vízjegyét és ismertetik egyúttal a képeket; a könyvek tartalmának méltatásán kívül pedig megtaláljuk benne nemcsak a vonatkozó irodalmat,¹ hanem gyakran az egyes példányok származása, előkerülése, esetleg hatása és elterjedése történetét is. S hogy mindez mily gonddal és részletességgel történt, megítélhető abból, hogy az 551 lapnyi szövegben mindössze 176 könyv és nyomtatvány ismertetése fért el, 282 illusztráció kíséretében; a kötetet pedig a művek és képek rövid jegyzéke s a szövegben előforduló helyek, nevek és címlapok betűrendes mutatója fejezi be.

Ez az ekként megcsinált s minden tudományos és művészeti igényt kielégítő *Bibliografia* oly teljességében mutatja be a benne leírt könyveket, mintha azokat az olvasó maga használná, sőt mivel minden vonatkozó adalékot és utalást megtalál róluk benne, az így keletkező kép még annál is világosabb, melyet maguk a régi könyvek nyújtanak.

Teljessége mellett is e nagy mű adatai azonban igen szegényes rajzát nyújtják a kultúra bölcsőjében ringó — majdnem szunnyadó és lassan fejlődő — régi oláh irodalomnak. Így pl. 1508—1588 közti legrégibb korszakában 80 esztendő alatt mindössze 34 könyv jelent meg, ötöt-hatot kivéve mind Erdélyben, mivel Havasalföldében csupán Tergovistyében volt nyomda, de az is megszűnt 1548-ban. Ezután — minden különösebb ok nélkül — 1635-ig, tehát 47 esztendőből semmiféle oláh nyomdaterméket nem ismerünk. Ekkor Baszarába Máté havasalföldi vajda Cămpulungban s utána (1637-ben) a govorai kolostorban állít nyomdát,² 1641-ben meg már Moldova fővárosában, Jassiban is nyom-

¹ Az egyes művek leírásában előforduló hibákat természetesen kijavítják a szerzők s így most már az ő adataik a legmegbízhatóbbak.

² Érdekességeért megemlítjük, hogy az itt nyomtatott és 1637 januárius 30-ikán befejezett ó-szláv *Psalterion* elején a vajda magát így nevezi: Ion Mateiu Basaraba voevoda, Isten kegyelméből az egész Ungrovlahia és a havasokontúli részek ura, Amlás és Fogaras hercege stb. . . . a mi a *Magyar Könyvszemle* 1890. évi. 120. lapján hibásan van fordítva.

tatnak;¹ de azért az oláh nyomdászatnak 1656-ig terjedő második korszakában is alig 30 munka jelent meg 21 esztendő alatt s köztük 7 erdélyi nyomdákban. Erre újabb hézag és veszteglés állott be az oláhok irodalmában, mert 1673-ig (vagyis 17 esztendőnyi időből) semmi nyomdaterméke nincsen, illetve nem ismeretes. Utána ugyan az előbbi időkhöz képest hirtelen fellendül a nyomdászat s általa az olvasási kedv, mert 1673-tól 1716-ig 112 könyv jelent meg, de köztük már csak 10—11 Erdélyben, minthogy Havasalföldében egyre-másra több nyomda keletkezik; habár a korszak végén a moldva-havasalföldi vajdaságok területén még mindig csak hat helyen működik a sajtó, úgymint Bukarestben 1678-tól, Buzeuban 1691-től, Snagovban 1696-tól, Rimnikben 1705-től, Tergovistyében 1709-től, míg egész Moldovában csupán Jassiban, 1642-től kezdve. Hanem azért a könyvtermelés ez időben sem nagyobb évente 3—8 darabnál; a korszak utolsó évében, 1716-ban pedig mindössze egy. Ez sem oláh, hanem görög nyelvű, minthogy a két oláh vajdaság ekkor már a fanarióta görög hoszpodárok alatt élt, kiknek uralma egyáltalán nem kedvezett az oláh irodalomnak.

Ez irodalom legrégebb nyomdaterméke a Havasalfölde fővárosában, Tergovistyében 1508-ban nyomtatott 4-rétű ó-szláv liturgikus könyv. Ezt másik kettő követte 1510- és 1512-ben, majd 33 évi — minden irodalmi mozgalom nélküli — nagy szünet állott be, de az ismert 5-ik könyv már oláhnyelvű s hazai termék, mert 1544-ben Szebenben nyomtatott. Ezután az erdélyi fejedelmek engedélyével s gyakran támogatásával 1711-ig tisztes sora jelent meg Erdélyben az oláh nyelvű vagy — az oláh hivekből álló erdélyi görög-keleti egyház számára készült — ó-szláv könyveknek, melyeknek ismertetését az alábbiakban közöljük a fenti *Bibliografia* nyomán, melyről tudtommal irodalmunkban még szó nem esett; ámbar immár II. köteté is befejeződött e sorok írása közben vett utolsó füzetével.² Két munkát azonban — az 1699-ben Gyulafejérvártt nyomtatott *Bukovná*t s az 1703-iki kolozsvári *Katekizmust*, melyeknek (Szabó Károly művéből) csupán címét ismerték a *Bibliografia* szerzői — mi ismertetünk először bővebben, eredeti példányaik tanulmányozása alapján, az 1699-iki gyulafejérvári *Kiriakodromion* utolsó lapjáról pedig szintén mi nyújtjuk az első teljes leírást. Azonkívül (így pl. az 1564-iki Oláh Agendánál, az 1642-iki káténál vagy az 1702-iki gyulafejérvári katekizmusnál) mindenütt kibővítjük a talált leírás adatait, a mivel

¹ A jászvásári nyomdát Vasile Lupu moldvai vajda állította fel székvárosában és első terméke az 1643-ban (három évi munka után) megjelent oláh nyelvű ívrétű, diszes Evangelium (Kazania) volt, melynek egyik fejlécét cikkünk élén mutatjuk be.

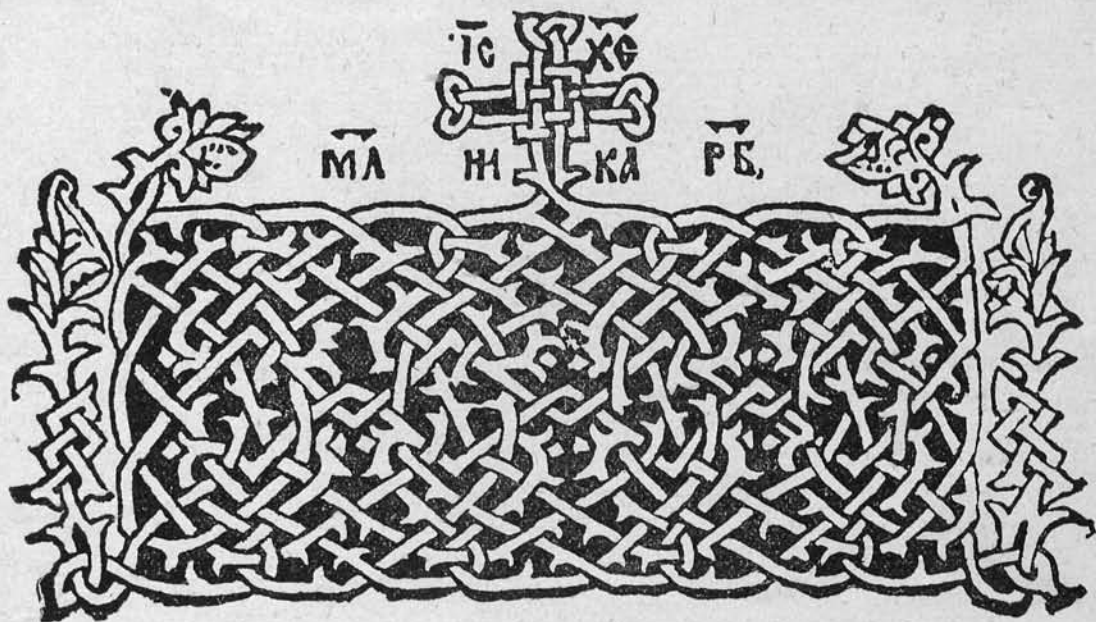
² Ezt az 1717—1808 közötti korszakot felölelő és szintén sok hazai nyomtatványt tartalmazó kötetet külön cikkben fogjuk ismertetni.

csak lehetséges avagy megteesszük az egyes művekre vonatkozó saját megjegyzéseinket.

Ismertetésünkben *főleg a magyar vonatkozások* felsorolására törekedtünk. Ezért a mely munkából több példány ismeretes, *csupán a hazaiakat* említjük meg, melyekhez a kutató könnyen hozzájuthat. De helykimélésből elhagytuk az ívek, kezdőbetűk és díszítések, a nem-magyar irodalmi jegyzék vagy egyéb részletek felemlítését, a mit a nagy műben úgy is könnyű megtalálni. A hol külön nincs kitéve, minden könyv cyrillbetűs írású, de mivel ma már még az oláhok közt is alig van, a ki a cyrill-betűket olvasni tudná, oláhul tudó magyar íróink és olvasóink könnyebbségére gyakorlati és czélszerűségi szempontból a könyvczímeket oláh fonetikával átírva közlöm betűhíven és fordításukkal (vagy bő kivonattal) együtt. Ezenkívül minden munka ismertetése végén idézem az esetleges *hazai magyar irodalmi vonatkozásokat*, melyeket a *Bibliografia* szerzői nem említenek mindenütt következetesen, nagyrészüket pedig nem ismerik.

Hogy ismertetésünk annál tanulságosabb legyen, bemutatjuk az erdélyi oláh könyvekben megjelent magyar tárgyú díszítéseket, háromnak a czimlapját és az 1582-iki szászvárosi *Palia* egyik szöveglapját is; hálásan köszönnvén ezúton is a kiadó Román Akadémia könyvtárigazgatóságának ama lekötelező, önzetlen szivességét, melylyel a képek kliséit — az általunk most először bemutatott négy kivételével — e célra kérésünkre átengedte.

1544. Szeben.

[Catechism rumânesc.] — Oláh katekizmus.

Egyetlen példánya sem ismeretes, de néhai Cipariu Timoteusz balázsfalvi kanonok látott 1838 körül a balázsfalvi kolostor könyvtárában egy 12-rétű cyrill-betűs oláh kátét, mely tíz esztendő múlva már nem volt meg s azt a sejtését, hogy ez Szebenben nyomult, 1880-ban *Teutsch* Frigyes igazolta Szeben város számadáskönyvéből, mely szerint a város tanácsa 1544 július 13-án két forintnyi ajándékot rendelt M. Philippus Pictor részére: *pro impressione catechismi valachici*. Más följegyzések szerint a város ezzel a Pictorral fordíttatott és íratott oláh leveleket is, míg a katekizmust említi besztercei tudósítás nyomán egy 1546-iki német újságlap is, melyet legelőbb Kertbeny ismertetett Könyvészetében. Jellemző egyébként, hogy ez az oláh könyvecske egyúttal a szebeni szászok legrégebb nyomtatványa.

Bibliografia 5. száma, 21–23. l. — *R. M. K.* II. kötete 35. sz.

1561. Brassó.

[Evangeliar rumânesc.] — Oláhnyelvű evangélium.

Ivrétű, legteljesebb, de csonka, címlap nélküli példánya 246 levélnyi, a Román Akadémia könyvtárában; vörös-fekete (24, néhol 25 soros) nyomással. Tartalmazza Máté, Márk, Lukács és János evangéliumait. Befejező sorai szerint János király ő Felsője napjaiban a brassói Biegner János írta (helyesebben fordíttatta) az oláh papok részére, hogy oktassák általa

az oláhokat, mert Pál apostol is azt tanította (a Korintusbeliekhez írt levele 14. részében), hogy jobb a szentegyházban öt érthető szót szólni, mint tízezer idegen nyelvű, érthetetlen szót. Biegner megbízásából írta és nyomtatta a Tergovistyéből való Koreszi diákon és Tudor deák Brassóban a (világ teremtésétől számított) 7068-ik¹ év május 3-ikától 7069 januárius 30-ikáig, a mikor nyomtatását befejezték. Egyik fejlécét soraink élén mutatjuk be. — A könyv betűhű új kiadása megjelent „Tetravanghelul diaconuluǎ Coresi“ czímen Bukarestben, 1889-ben, 8-rétű XII és 232 lapon.

Bibliografia 10. száma, 43—46. l. — R. M. K. II. kötete 82. sz. (1560-ra téve.)

¹ Mivel nyomdánknak cyrill betűje nincsen, a betűkkel jelzett számokat feloldva *számokkal* közöljük kénytelenségből.

1562. Brassó.

[Cetveroevangeliu.] — Négyes evangélium, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, öt csonka példánya ismeretes, köztük a munkácsi egyházmegyei könyvtaré Ungváron s a brassói Szent Miklós-templomé, mely a legteljesebb; vörös-fekete (24 soros) nyomással, 240 levélnyi s egyetlen, melyben megmaradt a nyomtatás helyét és évét mutató utolsó levél is. E szerint nyomtatta a brassói Biegner János megbízásából 7070 márczius 24-ikétől október 13-ikáig Koreszi diákon és Tudor diák, Brassó városában.

Bibliografia 11. száma, 46—49. l. — Csonka példányának ismertetése a „Magyar Könyvszemle“ 1890. évf. 110—111. l.

[1563. Brassó.]

[Apostol rumänesc.] — Az apostolok cselekedete, oláh nyelven.

Ivrétű, egyetlen csonka példánya a bukaresti Nemzeti Múzeum régiségtárában, 124 levélnyi, vörös-fekete (21, néha 20 vagy 22 soros) nyomással. Hogy brassói és Koreszi-féle nyomtatvány, bizonyítja az, hogy betűi azonosak az 1561-iki oláh evangéliumáéval, meg hogy papirosának vízjegye Brassó város czímerét mutatja.

Bibliografia 12. száma, 49. l.

[1564. Brassó.]

[Tálcul evangeliilor] și Molitevnícu rumänesc. — Az evangélium magyarázata és Oláh Agenda.

Ivrétű, 23 soros nyomással. Egyetlen csonka példánya Moldován Mihály balázsfalvi prépost könyvtárában. Áll két részből. Első része: [Tálcul evangeliilor] 248 lapon; előszavának utolsó sora szerint: kiadási költségét Nagyságos Forró Miklós fedezte. Nyomatta hihetőleg Koreszi diákonus (mivel betűi azonosak 1561-iki brassói könyve betűivel) és pedig — az oláh tudósok szerint — 1564-ben, annak alapján, hogy kiadója, háportoni Forró Miklós szintén egyik vezére lévén az 1562-iki Balassa-féle összeesküvés-

nek, halálra ítéltetett, de kegyelmet kapott és Koreszi 1564 táján hagyta el a luteránusokat s kezdett a kálvinistáknak dolgozni.

Második része (20—24 soros nyomással) külön címlappal, mely így hangzik:

Molitevníč rumănescă. | polojenie. | molitvele. | botezulă. | cununia. | cuminecătura. | tipiculă leturgieei. | Vecernie. | slujba de dămăneață. | cântecele deîn psalomi și deîn evangeliu. | petrecătura mortiloră. |

Magyarul: *Oláh szerkönyv. Végzések. A szentelések. A keresztelés. Az esküvő. Az áldozás. A liturgia rendje. Vecsernye. A reggeli szolgálat. A zsolttár- és evangélium-énekek. A halottak eltemetése.*

Csonka, mindössze 14 első levele maradt meg. Ezeket betűhíven újra kiadta Hodos Nerva az 1903-ban „Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte-zece de ani” címen Bukarestben megjelent munka 235—276. lapján, kiemelve magyarázó soraiban nagy nyelvészeti, kútfői fontosságát, mely abban áll, hogy *magyarból* s nem *ó-szlávból* van fordítva, mint a legtöbb régi oláh egyházi könyv. Ezt ő magyaros képzésű oláh szavaiból és mondatszerkezetéből következtette, a nélkül, hogy bővebben bizonyítani tudta volna. Ez állítását az oláh irodalomban sokan kétségbe vonták, azt mondván, hogy a mű eredeti munka és nyelvi sajátosságai az erdélyi oláh tájszólásból valók. De a mit Hodos sejtett, dr. Dăianu Illyés kolozsvári gör. kath. esperes párhuzamos példákkal igazolt Heltai Gáspár Kolozsvárt 1559-ben megjelent *Agendájából*, melyben ráakadt a *Molitevník* eredeti forrására, a mennyiben egész lapok szóról-szóra vannak belőle lefordítva, a hol pedig valami rövidebb az oláh szövegben, azt az Agendának ma már ismeretlen első kiadásából vettnek tartja.

Dăianu érdekes összehasonlító tanulmánya a kolozsvári „Răvașul” 1908-ik évfolyama 168—181. lapján jelent meg és figyelmesen átolvasva a tárgyalt könyvvel együtt, az a meggyőződése, hogy Forró Miklós *nemcsak kiadója, hanem egyszersmind fordítója* is a *Molitevník*-nek. A szövegében előforduló magyaros szavakat vizsgálva, azok t. i. annyira erőszakoltan csináltak, hogy csakis magyar embertől eredhetnek, a ki az oláhok közt élve, jól megtanulta ugyan nyelvüket, de szókincse mégis hiányos maradt, mert különben tudta volna, hogy: *ok* oláhu *pricina*, *nem okă* s nem használna ilyen szavakat: *tăroasă* (terhes), *otalmazuit* (oltalmazott), *uluim credința* (valljuk a hitet), *strinște rea* (rossz szerencse vagyis szerencsétlenség), *kit* (czethal), *îngăditura* (engedelmesség), *cunoscătura* (megismerés). Egyébb magyar kölcsönszavai ilyenek: *betég*, *betesug* (betegség), *hasna* (haszna), *hittlen* (hütlén), *nebintetuit* (büntetlen), *porânci* (parancsok). Magyaros képzései: *Dumnezeu așa au fost lăsată* (Isten így hagyta volt), *în vântă grăiaște* (hiába [szélbe] beszél), *că va bate voi Domnulă* (mert megver titeket az Ur), *înluminătoriu* (megvilágosító), *descumpărat* (megvál-

tott), *cu ce ne biruim* (a mivel bírunk), *dereptú prunk* (a kiseded felé) s végül latinus ilyen képzésű szava: *cuntenitură* (tartalma) és *meserere* (kegy).

Föltevésemet erősíti az, hogy Koreszi nem tudott magyarul, sőt — Hodoş megfigyelése szerint — a szövegben előforduló havasalföldi oláh szavak arra mutatnak, hogy azokat éppen a tergovistyei Koreszi szúrta be a kéziratba, mely javításra szorult. Következtetésem valószínűségét támogatja végül az is, hogy az írói hajlam meg volt a Forró-családban, hiszen háportoni Forró Mátyás 1531-ben mint kanonok, tehát tanult, literátus ember fordul elő¹ és Miklós testvére (vagy éppen unokája) lehetett az a Forró Pál, a ki Lengyelországban tanulván, 1590-től kezdve három kis latin munkát is ad ki² s a kinek egy latinból fordított nagy munkája 1619-ben Debreczenben jelent meg,³ sőt (az 1571-ben született) Forró György jezsuita is, kinek szintén több műve ismeretes.⁴

Bibliografia 13. száma, 51—52. és 516—525. l.

¹ Egy 1531 június 15-én kelt oklevélben, a Székely Oklevéltár II. k. 23. l. és 1531 május 4-ikén (hibásan Máténak írva) a *Történelmi Tár* 1893. évf. 301. l.

² R. M. K. III. k. 802, 856 és 986. sz. a.

³ Ugyanott, az I. k. 485. sz. a.

⁴ Szinyei: Magyar írók élete és művei 3. k. 655. l. nem ismeri őket.

1568. [Brassó.]

[Sobornik.] — Gyűjteményes könyv, ó-szláv nyelven.

Ivréttű, vörös-fekete (31 soros) nyomású. Két kötetből állott, de csupán második kötete ismeretes két példányban, melyek közül az egyik a brassói Szent Miklós-templomban, 222 levélnyi, kétféle nagyságú kezdőbetűvel s az 1561-iki brassói Evangeliuméra emlékeztető fejlécczel. Epilogusa szerint nyomatta Koreszi diákon 7077 július 12-ikétől deczember 6-ikáig, öt inassal.

Bibliografia 15. száma, 53—54. l.

1570. Brassó.

[Psaltire rumânescă.] — Zsoltárkönyv, oláh nyelven.

4-réttű, vörös-fekete (18 soros) nyomással, lapszámozatlan; egyetlen csonka példánya a Román Akadémia könyvtárában. Ebben meglévén 51. íve, 204 levélnyi lehetett; végszavai szerint fordította és nyomatta Koreszi diákon 7078 februárius 6-ikától május 27-ikéig Brassóban.

Bibliografia 16. száma, 54—56. l.

[1574. Brassó.]

[Psalterion.] — Zsoltárkönyv, ó-szláv nyelven.

4-réttű, vörös-fekete (25 soros) nyomású kötet, mely eredetileg 296 levélnél többre terjedt; egyetlen csonka példánya a bukaresti Nemzeti

Múzeum régiségtárában.¹ Utolsó lapján Havasalfölde címere koszorúba fogva, melynek ma már csak felső része lévén meg, nem tudható nem volt-e alatta Sándor (vagy más) vajda neve, miként az 1575-iki Oktoih utolsó lapján, mely czimer ugyanennek a metszetével nyomult. Egyébként egyik galambos fejlécze is azonos lévén Koreszi 1578-iki ó-szláv *Oktoih*-ja fejléczével, bizonyos, hogy ez is az ő brassói nyomdájából került ki, mivel papirosának vízjegye is Brassó város czímerét mutatja.

Bibliografia 16₁ száma, 526—529. l.

¹ Ugyanitt őrzik még néhány lapját egy XVI-ik századi ó-szláv evangeliarumnak, vörös-fekete nyomással, brassói vízjegyű papirosra nyomtatva, melynek egyik lapja a *Bibliografia* 528. lapján látható hasonmásban.

1574. [Brassó.]

[Oktoih.] — Énekeskönyv ó-szláv nyelven, I. rész.

Ivrétű, vörös-fekete (30 soros) nyomású 216 sztl. levélnyi; két példánya közül az egyik a brassói Szent Miklós-templomban. Utolsó lapján olvasható epilógusa szerint Sándor havasalföldi (ungrovlahiai) vajda megbízásából nyomatta 7082 május 12-ikétől október 20-ikáig Koreszi diákonus nyolcz inasával.

Bibliografia 17. száma, 56—60. l. — *Magyar Könyvszemle* 1890. évf. 114—115. l.

1575. [Brassó.]

[Oktoih.] — Énekeskönyv ó-szláv nyelven, II. rész.

Ivrétű, csonka, de eredetileg 198 vörös-fekete (30 soros) nyomású 198 levélnyi volt. Az előbbinek folytatása. Három példánya közül egy a brassói Szent Miklós-templomban. Papirosának vízjegye Brassó város, díszes fejlécze Havasalfölde címérével; epilógusa szerint nyomtatott (valószínűleg Koreszi által) 7083 januárius 26-ikától augusztus 23-ikáig.

Bibliografia 18. száma, 60—63. l.

[1576. Brassó.]

[Psalterion.] — Zsoltárkönyv, ó-szláv nyelven.

4-rétű, vörös-fekete (18 soros) nyomású, melyből csupán a 17—27 négy-négy leveles fogás maradt meg a bukaresti Nemzeti Múzeum régiségtárában, az 1577-iki ó-szláv-oláh Zsoltárkönyv betűivel és díszítéseivel nyomtatva, brassói vízjegyű papiroson.

Bibliografia 18₁ száma, 529. l.

1577. [Brassó.]

[Psalterion.] — Zsoltárkönyv, ó-szláv és oláh nyelven.

Kis 4-rétű, (18 soros) eredetileg 316 levélnyi; két csonka példánya a bukaresti Nemzeti Múzeum régiségtárában s a Román Akadémia könyvtárában. Epilógusában Koreszi diákonus elmondja, hogy szerb nyelvről fordította s adta ki a papok és tanítók hasznára, a 7085-ik esztendőben. Betűhű új kiadását a Román Akadémia adta ki 66 lapnyi hasonmás kíséretében 1881-ben, a mikor még ezt tartották a legrégebb oláh nyomtatványnak.

Bibliografia 19. száma, 63—65. l. — *Magyar Könyvszemle* 1890. évf. 116—117. l.

1577. [Brassó.]

[Psalterion.] — Zsoltárkönyv, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, vörös-fekete (26 és 31 soros) 170 levélnyi; négy példánya közül az egyik a brassói Szent Miklós-templomban. Epilogusában Koreszi diákonus elmondja, hogy Sándor havasalföldi vajda, fia Mihne vajda és Serafim mitropolita megbizásából nyomatta a 7085-ik esztendőben.

Bibliografia 20. száma, 68. l. — Magyar Könyvszemle 1890. évf. 116. l.

1578. [Brassó.]

[Triod.] — Böjti énekeskönyv, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, 291 sztl. (28 soros) levélnyi, néhány vörössel nyomtatott kezdőbetűvel. Két példánya Szentpétervárt és a szerémségi remetei kolostorban. Epilogusa szerint nyomatta Sándor havasalföldi vajda és fia, Mihne vajda megbizásából Koreszi diákonus öt inasával [7085] augusztus 24-ikétől 7086 márczius 26-ikáig.

Bibliografia 21. száma, 68—69. l. — Magyar Könyvszemle 1890. évf. 117. l.

1578. [Brassó.]

[Oktoih.] — Kis énekeskönyv, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, vörös-fekete (24 soros) nyomású 204 levélnyi; egyetlen példánya a brassói Szent Miklós-templomban. Végén mindössze ennyi: Váleato 7086.

Bibliografia 22. száma, 73. l.

1579. [Szász-Sebes.]

[Cetveroevangellie.] — Négyes evangélium, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, vörös-fekete (23—24 soros) nyomású 208 levélnyi; úgyszólván az 1562-iki Evangeliarum új kiadása, annak betűivel és díszítéseivel, mindössze azzal a különbséggel, hogy hasábjai nagyobb s fejléczei újabb metszésűek. Három példánya közül az egyik a remetei kolostorban. Epilogusa szerint nyomatta Koreszi diákonus és Mănăila a 7087-ik esztendőben; Karatajev szerint Sebesen.

Bibliografia 23. száma, 73—75. l. — Magyar Könyvszemle 1890. évf. 117—118. l. — Említve a R. M. K. II. kötete 153. sz.

1579. Gyulafejérvár.

[Cetveroevangellie.] — Négyes evangélium, ó-szláv nyelven.

Ivrétű, vörös-fekete (23 soros) nyomású, lapszámozatlan 227 levélnyi. Két példánya ismeretes, melyek közül egyik a Román Akadémia könyvtárában. Utolsó lapján látható a Báthoryak fametszetű címere, azzal a kijelentéssel, hogy a könyvet Nagyságos Báthory Kristóf vajda parancsára Lőrincz diák nyomatta 1579 februárius 25-ikétől május 16-ikáig Gyulafejérvár várában és reá a vajdától 30 esztendőre tilalmat nyert, vagyis hogy annyi ideig más ne nyomathassa újra.

Bibliografia 24. száma, 75—79. l. — Említve a R. M. K. II. kötete 153. sz.

[1580. Brassó.]

[Cetveroevangelié.] — Négyes evangelium, ó-szláv és oláh nyelven.

Ivrétü, lapszámzatlan (22—24 soros) vörös-fekete nyomású töredék, melyből csak a 2—16 ív maradt meg a szentpétervári nyilvános könyvtárban, Máté evangéliuma egyrészével, kéthasábosan nyomtatva, Koreszi 1579-iki Evangéliarumára emlékeztető betűkkel. Karatajev szemelvényét a Bibliografia szerzői is lenyomatták.

Bibliografia 25. száma, 80—81. l. — *Magyar Könyvszemle* 1890. évf. 118—119. l.

1580. Szász-Sebes.

[Sobornik.] — Gyűjteményes könyv, ó-szláv nyelven.

Ivrétü, kéthasábos (31 soros) nyomású, 458 sztl. levélnyi, 8 vallásos tárgyú fametszetli képpel. Négy példánya ismeretes, egyike a brassói Szent Miklós-templomban. Utolsó lapján a Báthoryak fametszetli címere, azzal a magyarázattal, hogy a könyvet Koreszi diákon nyomatta 7088 május 20-ikától november 11-ikéig Szász-Sebes városában, a Nagyságos Báthory Kristóf erdélyi vajda idejében. Utószavában Kir Gienadie erdélyi mitropolita elmondja, hogy mivel az utóbbi időkben a máshitü népek miatt sok szent templom elpusztult és az istenes könyvek nagyon megfogyatkoztak, nem kimélt semmi fáradságot és költséget e könyv kiadására, melyet megbízásából Koreszi diákon nyomtatott ki, kérvén az olvasók kegyes elnézését a netaláni hibáért.

Bibliografia 28. száma, 81—85. l. — *Említve a R. M. K. II. kötete* 161. sz. smertelve a „*Magyar Könyvszemle*” 1890. évf. 119—120. l.

1581. Brassó.

Cartea cese chiamă evangelié cu învățătură. | deîntuspatru evangelistii aleasă. și deîn | multe dumnezeestii scripturii. și dață beseasearecei lui dumnezeu, întoate | dumineci ase ceti. așisdere și la dumnezeestile praznice, și la ale altor. | sîntii. spre învățatura creștinilor oa|menii, cătră dreptarea. sufletului | și trupului. și cu ajutorulü lu dumnezeu tipă|rită această sfântă carte Evangelié cu învățătură | în anii și în zilele măriei, lu batărü kriștovü, cu mila lu | dumnezeu Voevodă în toată țara ungu-rească, și în ar|dealü, și în toți săcuii. și în zilele marelui de dumnezeu luminatü arhiepiscopului genadie, ceăü fostü | spre totü despusulü măriei lui, cu mila lu dumnezeu | crămitoriu, legiei creștinească :: Atunce era de|spuitoru în toată țara rumănească bunulü creștinü și | dulce mihnea Voevodă, și spre despusulü domniei | lui crămitoru legiei creștine marele serafimü, ar|hiepiscopulü. E cu ajutorulü lu dumnezeu și cu voia | acestor tuturor, și a sfatului mieu, și alaltor. | eu jupănulü hrășilü lukaciü județulü brașovului, | și atotü ținutulü brăsei, jăluii și dedu dele tipă|rii, în lauda

tatăluî, și fiuluî, și duhului sfân|tū. în cetatea ținutuluî domniei meale în brașovū. și | sau începutū această carte ase tipări. după întruparea | fiuluî și cuvântulū lu dumnezeu, la o mie 580. | a otbitia, 7088, în luna lu dekemvrie, 14, dnie. și sau săvârșitū lucrulū. la o mie 581. aot bitia, | 7089. în luna lu iunie. 28, dnie. davșemu je bogu nacea|ti, isāvrașiti blago izvolivșemu. slava cinsta | ipoklonenie vābezkonecnia veaki,¹ amin.

E nehány ó-szláv szóval végződő hosszú cím értelme szerint ez a magyarázatokkal (tanítással) bővített Evangélium-könyv a négy evangélista művéből és más istenes írásokból készült... a keresztyének épülésére, Báthory Kristóf erdélyi és magyarországi vajda idejében... és kiadta — az oláhországi Mihne vajda és Serafim érsek uralkodása idején és tudtával — a Szentháromság dicsőségére Hirscher Lukács brassói és barcasági bíró Brassó városában, nyomtatván 1580 december 14-ikétől 1581 június 28-ikáig.²

Ivréttű, 317 sztl. levélnyi, fekete-piros (32 soros) nyomással, Koreszi Evangeliaruma szövegével nyomatva. Két példánya közül az egyik a brassói Szent Miklós-templomban. Címlapjával szemben van Hirscher Lukács (irodalmunkban ismeretlen) fametszetű beszélő címere: renaissance-díszű kerek pajzsban jobbra néző nyállal átlőtt s két lábán álló ugró szarvas; sisakdísz: koronából kinőtt nyállal átlőtt nyakú szarvas, a korona két szélén szárnyakkal. A könyv utolsó lapját végül Brassó város címere díszíti, melyet mi is közlünk e cikkünk bevezető sorainak záródíszetül.

Bibliografia 29. száma, 85–93. l. — R. M. K. II. kötete 158. sz.

¹ A szláv szavakat szintén oláh fonetikával írtuk át s e szerint oláh kiejtéssel olvasandók.

² Érdekes tudni, hogy a brassói nyomdát ekkoriban Rasor (Nyirő) János vezette.

1582. Szászváros.

[Palia...] — Ó-szövetség, oláh nyelven.

Cu bună voe și destoinic mila lu dumnezeu | aceste cărți creștinești ă'sū orândite | după voia lu dumnezeu cu știrea măriei luî | Batărū jigmunū Voivodulū ardeluluî și | a țariei ungurești și cu știrea și cu voia a | toți domnilorū marī și sfeatnici ai ardea|luluî: peîntu întrămătura beseareceei | sfântă aromănilorū poftindū tot binele | ispășenie creștinilorū romăni: care ispășenie | numaî dela tine doamne cearemū printru | siengurū sfântū fiulū tău isus hristos | domnulū și ispășit[or]ulū nostru Aminū :: Și sau început aceste cărți, luna, Noemvrie. 14 | și sau săvârșitū în lun[a. iunie], 14 zile | Văleato, 7090, rujdest[va hristovo]. 1582.

Ez a cím az 1. levél hátlapján van, a Báthoryak címerével díszített fejléc alatt. Értelme szerint ez a könyv Báthory Zsigmond erdélyi és magyarországi vajda ő Nagysága, az erdélyi főrendek és tanácsurak tudtával és akaratával nyomtatott az oláh szentegyház javára [1581] november 14-ikétől

АМНАА АС ХУНОСЪД АННАСАА АС Батвръ
 Жирмѡна вѡнѡдѡ ардеблѡди. дзди
 аснатѣте цзрци сирѡ аносѣте тѣте дѡ
 дѡвзѡно. Бѣтѣ. шн Нохѡла.
 уади дѡна дѣстѣгъ шн вѣстѣ вѣтѣсѣ Гѣстѣ.
 фрѣнци алексъ хуноцѡ ардеблѡди шн цзрѣн
 ѡунозрѣши. азъвѣторѡ андѣва ѡбѣ атѣте
 доѡ цзрци сѡфѣ пзртѣ пѣна дѡне сѣд ва шн
 алаатѣ тнпзрѣ шн сѡдѣте шн мзрѣмъ ад Гѣстѣ
 фрѣнци фѡфѣтѡ ацѡторѣмъ шн аѣвѣ сирѣи ан
 ѡрѡ ала мѡутѣ. шн ѡдѣ ацѣн ѡамени вѡимъ
 мѣжъ азъ анѣ сѣне шн аѣвѣ дзрѣнѣтѣ вѡѡ фрѣци
 рѡ азъ мѡлѡрѣ пѣнтрѣ атѣѣ рѡгацѣ прѣ дѡне сѣд.
 прѣмѣтрѣ мзрѣе ади.
 де анмѡла ади дѡне сѣд ѣд шѣре ака дѣмѡ мѡ
 мѣшѣроу мѡре аѣтѣнѣрѣлѡрѣ. шн ѡдѣ мѡрѣеиъ ан
 гѡкъ азъ андѡ анмѡна нѡлѣтѣжъ тѣте цзрци тѣ
 тѣндѣ шнне пѣлѣзѣрѣжъ шн аѣмѣ сирѣеъ вѡѡ фрѣ
 цнлѡвѣ рѡмѡзѣнѣ. шнле тѣтѣнѣнѣ цзрѣнѣ аѡла мѡ
 нтрѣ аде мзрѣжѣнтѣрѡ сѡдмѡдѡ шн вѣстѣе рѡне
 сѣзрѣшѣтѣ. ѡдно ацѣвѣеци фѡлѣсѡу вѡ
 нѣцнлѡрѣ. шн пѣлатѣ пѣлѣ
 тѣлѡрѣ дѣла дѡне сѣд ан
 трѣ тѣте цзрци :
 Сирѣидѣтѣ тѣте цзрци ѡфѣтѣ : анн. ѡ. р.
 Пѡрѣждѣтѣвѣ хѣѡ : аѡфѣнѣ. мѣцѣ лѡѡаѣ дѣ.
 мѡстѣтѣ анѡрѣдѣнѣ :

1582 június 14-ikéig. Ezután következik a könyv Bevezetése, de a 2. levél minden példányából hiányozván, csak végét ismerjük s ebből megtudjuk, hogy zsidó, görög és szerb nyelvekből fordította oláhra: Tordasi Mihály, az erdélyi oláhok választott püspöke, Herce István karánsebesi prédikátor, Zákán Efraim sebesi tanító, Pestisel Mózes lugosi prédikátor és Akirie hunyadmegyei esperes segítségével.

A Bevezetés utolsó lapjából — melyet hasonmásban is bemutatunk — kitűnik, hogy a könyv híres vitéz Geszti Ferencz zászlósúr, választott erdélyi és magyarországi hadnagy, dévai lakos és mellette sok jó úr nagy költséggel nyomtatott s vele az oláh testvéreket megajándékozván, kéri őket, hogy imádkozzanak érte. Nyomtatta Serbán diák, a nyomtatás nagymestere és Marién diák 1582 július 14-én Szászváros várában.

Ivréttí, 6 sztl. és 158 számozott (21—27 soros) levélnyi, az 1577-iki ó-szláv-oláh zsoldárkönyvére emlékeztető betűkkel nyomtatva. Négy példánya közül van egy-egy a gyulafejevári gr. Batthyány-könyvtárban, a balázsfalvi egyházmegyei könyvtárban s a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

A kötet első 11 fogását (quaternio) Mózes első könyve, a *Genesis* foglalja el, melynek címe: Bitia, a 12—20. fogáson meg második könyve, az *Exodus* fordítását találjuk, ezzel a külön címmel: Ishodű.

Bibliografia 30. száma, 93—98. l. — *Könyvkiállítási emlék* (Budapest, 1882.) 148. l. — *R. M. K. II. kötete* 170. sz. — *Densusianu Miklós ismertetése, a „Magyar Könyvszemle” 1879. évf. 157—158. l.* — *Veress Endre: Geszthy Ferencz várkapitány* (Déva, 1898.) 17. l.

1583. [Brassó.]

[Cetveroevangelie.] — Négyes evangelium, ó-szláv nyelven.

Ivréttí, vörös-fekete (22—25 soros) nyomású 205 levélnyi; egyetlen csonka, hibás példánya az Athoshegyi Hilandar-kolostorban. Végszavai szerint Péter vajda fia, ...¹ vajda megbizásából nyomatta uralkodása első évében [Koreszi] diákonus és Mänäila a 7091-ik esztendőben.

Bibliografia 31. száma, 99. l.

¹ Nevének helye kiszakadt, de Péter vajda fia Mihne volt, csakhogy az ő uralkodásának első éve 1585-re esik; itt tehát valamelyes hiba van, azért nem írták ki nevét a *Bibliografia* szerzői sem.

1588. Brassó.

[Sluzebnik.] — Liturgia, ó-szláv nyelven.

4-réttí, 105 levélnyi, vörös-fekete (12—15 soros) nyomással. Egyetlen példánya a balázsfalvi egyházmegyei könyvtárban. Utolsó lapja szerint: nyomtatta Mihne havasalföldi és Báthory Zsigmond erdélyi vajda ő Nagyságék idejében 1588 augusztus 1-től szeptember 25-ig Brassó csodálatos városában, Serbán, Koreszi diákon fia, bevégezvén brassói Pop Mihály.

Bibliografia 32. száma, 99—100. l.

[1588 körül. Brassó.]

[Sluzebnik.] — Liturgia, ó-szláv nyelven.

4-rétfű, (17 soros) 277 levélnyi, vörös kezdőbetűkkel; egyetlen csonka példánya a Román Akadémia könyvtárában. A francia Picot¹ 1520—25 köztinek mondja, a Bibliografia szerzői azonban helyesebben 1588 körül megjelentnek és brassóinak tartják.

Bibliografia 33. száma, 101—102. l.

¹ Az oláh nyomdászatról szóló műve a következő: Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVIe siècle. Par Picot Émile, professeur à l'école des langues orientales vivantes. Extrait du Centenaire de l'école des langues orientales vivantes. Paris. Imprimerie nationale. MDCCCXCV. Nagy 4-rét, 2+43+3 lap. (Ismertette Costa János a „Magyar Könyvszemle“ 1896. évf. 192—199. lapján.)

1641. [Gyulafejeváros.]

[Kazania.] — Evangelium, oláh nyelven.

Ivrétű, 330 sztl. (27—33 soros) levélnyi; címlap nélküli két példánya a balázsfalvi egyházmegyei és a szebeni érseki könyvtárakban, majdnem szószerinti, de hibákkal telt, gondatlan utánnyomása az 1581-iki brassói Evangeliarumnak. Bevezetése szerint látván Genadie erdélyi arhimetropolita, mennyire megfogytakozott az oláh nyelvű Evangelium, elhatározta papjaival újnyomatását. E végre midőn bejött Havasalföldéből popa Dobre daszkál, hogy itt Erdélyben nyomdát alapítson, az érsek könyörögni ment Rákóczy György fejedelemhez, engedné meg neki e könyv kinyomatását, a mit engedélyével meg is kezdett; de halála törtévé, meghagyta a gyulafejevárosi érseki székében leendő utódjának, hogy végezze be a nyomtatást, a mit aztán Iorist arhimetropolit Isten akaratával teljesített is.

Bibliografia 40. száma, 115—118. l.

[1642. Gyulafejeváros.]

Catihismus creștinesc. — Keresztyén katekizmus.

Egyetlen példánya sem ismeretes, csupán Varlaam moldovai metropolita idézi 1645-ben reávonatközöleg írt *Válaszában*¹ fenti címét. Évét a *Bibliografia* szerzői (Cipariut követte) 1640-re teszik, de ez hibás; sőt mivel a könyvet I. Rákóczy György abban a Gyulafejevárosi kelt 1643 október 10-iki oklevelében, melylyel az (1640 szeptember 3-ikán) elhunyt Genadie (Brádi György) érsek utódjául Simon István pópát nevezi ki erdélyi vladikává, úgy említi, mint a mely akkoriban adatott az oláhoknak, elrendelvé kinevező levele 2. pontjában, hogy a Catechismust maga is elfogadja, másokkal elfogadtassa és taníttassa,² azt hisszük, 1642-ben nyomtatott,³ a mit megerősít az a tény is, hogy Varlaam érsek 1642-ben tartotta a káté elleni zsinatát. — Kiadására pedig az indíthatta a fejedelmi nyomdát, hogy ugyanekkor készült el a latin-magyar káté új, harmadik

kiadásával, melynek 1636-iki és 1639-iki kiadásai ekkorára — úgylátszik — elfogytak. Egyébként a káté oláhra fordított kézírata már 1640 őszén készen volt⁴ és megjelenése Geleji Katona István erdélyi református püspöknek tulajdonítható, a ki kinyomatását állandóan sürgette.

Bibliografia 38. száma, 107. l.

¹ Az érsek e magyar irodalomtörténeti vonatkozású művének ma már egyetlen példánya sincs meg, de Sinkai szerint „Anticatechismus Calvinianus“ volt a címe és Szucsavában nyomtatott 1645-ben, s az előszavából krónikájába átvett részletből megtudjuk, hogy Varlaam érsek elolvasván a kátét, lelki halált okozó méreggel teltek találta, a miért zsinatra híván össze Havasalfölde és Moldova papjait, kötelességének tartotta elibük terjeszteni a káté ferdítéseit és csábító hizelgéseit, hogy lássák, mennyire elferdítik az eretnek-könyvek a Szentírás szavait és értelmét!

² Szövegét ld. *Sincai* György „Chronica Românilor“ második kiadása III. k. (Bukurest, 1886.) 59—65. l.

³ Sinkai adatai nyomán írt róla „Egy Kálvin-káté története Jászvásáron 1642“ címen Koós Ferencz a Kolozsvári Nagy Naptár 1867. évf. 71—72. l.

⁴ Ezt Geleji Katona István az oláh püspöki szék betöltése iránt Gyulafejevártt írt 1640 szeptember 22-iki javaslata 7-ik pontjából tudjuk; *Új Magyar Múzeum* 1859-iki I. k. 216. l.

1648. Gyulafejevár.

NOULŪ¹ TESTAMENTŪ. | saŭ, | IMPĂKAREA, AU LEAGEAI, NOAO. | aluŭ Isos hristos Domnuluŭ nostru. | Isvoditŭ cu mare socotintă, dein | isvodŭ Grecescu, ŝi slovenescu, pre | Limbă Rumânească, ku îndemnarea ŝi | porunca, deinpreună cu toată keltuiala, | A măriei sale, | GEORGIE RAKOŢI, | CRAIULŭ, | Ardealuluŭ, i procea. | Tiparitusau întru a măriei sale | Tipografie, Deintăiu nou, | în ardealŭ în cetatea, | BELGRADULUI. | Anii, dela întruparea domnuluŭ ŝi măntuitoruluŭ nostru Isos hristos. 1648. | Luna luŭ Genuariu, 20.

Magyarul: Új testamentum vagyis kibékülés, azaz a mi Urunk Jézus Krisztus új törvénye. Nagy gonddal fordítva görög és ó-szláv forrásokból oláh nyelvre Rákóczy György erdélyi király buzdítására, rendeletére és költségén, nyomattatván ujonnan ő Nagysága nyomdájában, Gyulafejevár várában, 1648 januárius 20-ikán.

Ivrétŭ, 336 sztl. keretes levélnyi, vörös-fekete (34 soros) nyomással. A Román Akadémia könyvtárának példányán kívül meg van még: a máramarosszigeti református lyceumi, a balázsfalvi érseki könyvtárakban, Hát-szegen, Soós könyvtárában² és az avasfelsőfalusi gör. kath. egyház tulajdonában.³ A címlap hátlapján Rákóczy György fejedelem fametszetŭ címerével, melyet mi is bemutatunk cikkünk záródíszeként. A fejedelemhez intézett ajánlólevelét írta és aláírta: Simion Stefanŭ, a gyulafejevári érseki szék, Rév,⁴ Máramaros és egész Erdély érseke és metropolitája.

Ez ajánlólevél magasztos szavakkal dicséri a fejedelem istenes kegyességét, hogy míg egyik kezével országát védelmezi az ellenségtől, a másikkal

Isten országát igyekszik megteremteni a földön, az által, hogy birodalmában minden nyelven hirdessék az Ur szavát. E végből minden esztendőben idegen országokba küld embereket, hogy ott megtanulva a Szentírást, hazatérve terjesszék itthon az Ur szavát. Ezenkívül nagy költséggel épített templomokat, sőt látván, hogy az országában élő oláhoknak nincsen meg teljesen sem az Uj-, sem az Ó-Testamentum, elrendelte e sorok írójának, hogy keresztesen papjai között hozzáértő embert, a ki lefordíthatja oláh nyelvre, a mi megtörténnén, a fejedelem idegen mestereket hozatva, nyomdát állíttatott fel e mű kinyomatására, kiket kincstárából fizetett, mely nagy költségéért és szent cselekedetiért illendőnek tartotta, hogy ez a munka az ő neve alatt jelenjék meg, a miért örökké fognak testi és lelki javaiért imádkozni az Istenhez és Krisztushoz. — Cipariu szerint fordította Silvester szerzetes, a ki munkájával 1644 nyarán készült el, a miért a fejedelem neki jutalmul ötven forintot s egy dolmányra való posztót adatott püspöke (Geleji Katona István) által⁶.

A könyv maga közel két esztendeig készült, a mennyiben a fejedelem 1646 januárius 7-én Fogaras várából írt levelében említi először, hogy ki akarja nyomtatni a Bibliát oláh nyelvre, melyhez az oláh betűöntőnek Magyarországról hozatott piskolczot; a kész könyvből megmaradt példányokat pedig a Rákóczyak letüntével az ecsedi várba vitték s még fél-század mulva (1690 október 5-én) is kínálják az oláh bibliákat eladásra, ha árosa találkozik.⁶

Bibliográfia 54. száma, 165—170. l. — R. M. K. II. kötete 684. sz. — Marosán Viktor: Rákóczi-féle román egyházi könyvek; Budapesti Hirlap 1902. évf. 353. sz. 44—45. l.

¹ Mivel a kalapos oláh betűkből nagybetűnk nincsen, kénytelenségből kicsi betűvel írjuk át hiányzó hangzóinkat.

² E két utóbbi Szabó Károly kézirati jegyzete szerint.

³ Marosán Viktor adata nyomán.

⁴ Irva így: mitropolitul Vaduluí, a szolnokdobokamegyei Révkolostor oláh nevérol nevezve, melynek címét ekkoriban az erdélyi vladika hivatalosan használta.

⁵ Rákóczy György feleségéhez, Lorántffy Zsuzsánnához Tokajról, 1644 augusztus 27-én írt levelében; *Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése* 235. l.

⁶ Az idézett keltű két levelet kiadta Thaly Kálmán (Valentinus bujdosó) a *Századok* 1871. évf. 718. l.

1648. Gyulafejérvár.

CATECHISMUS | Az az: | A Keresztyéni vallasnak és Hűtnek | Rövid Kérdésekben és feleletekben foglaltatot, | szent írásbéli bizony-sagokkal meg-erő-|sítettet summaja avagy veleje. | Mellyet | Deák és magyar nyelvből Olah | nyelvre fordítot. | FOGARASI ISTVAN | Lugosi már az igasságot rész szerint | meg-ismet Olah Magyar Eccle-siának lelki Pásztor. | 2. Timoth. 3. v. 15. | Es hogy gyermekségedtől fogva | tudgyad a' Szent írásokat, mel-lyek tégedet böltsé tehetnek | az údvösségre &c. | Fejervarat Nyomtatattott. | Brassai Major Marton által | 1648. esztendőben. |

4-rétű, (23—24 soros) 48 lapnyi; két példányban, a marosvásárhelyi és sepsiszentgyörgyi református főgimnáziumok könyvtáraiban. A címlap hátlapján kezdődő magyar előszavát a káté fordítója, Fogarasi István Barcsai Ákosnak, Lugos és Karánsebes főbábjának, Szörény vármegye főispánjának ajánlja, elmondván benne, hogy ezt a kis kátét a tanuló ifjak segítségére fordította le, mert míg a zsidó gyerekek már 5—6 esztendőskorukban szépen olvassák a szentírást, nálunk „a mi magyarink között 20 avagy némely 25 esztendőskorú legény is alig forgatott kezében életében bibliát“, a minnek főleg ritkasága az oka. Ezért fordította ezt a kis bibliát is (miként a katekizmust néhai Alstedius fejevári tanár nevezte) oláh nyelvre a lugosi és karánsebesi tanulóifjúság számára, „hogy így megtanulván az ifjúság az hűtnek fundamentomát, maga saját nyelvén áldhassa, dicsérhesse az ő Teremtőjét“ és hálát mond a bánnak, a ki midőn ezt a szándékát neki megjelentette, készségesen ígérte támogatását a kinyomtatásra, miután Dávid zsoltárai fordítását is elkezdte s azt ki is akarja egybekkel együtt oláh nyelven adni.

A 7-ik lapon találjuk a káté következő oláh-latin címlapját:

CATECHISMUS | Atsaja ej atsaja; | Summa szau Meduua à uluitej si à kre-|dinciej Christinaszkæ, kuprinsze en En-|treberj, si Reszpunszurj szkurta; si ku | adeveretury den szkíptura szven-|tæ enterite. | Catechismus Latino, Ungarico, Walachicus | Translatus operâ ac Studio Stephani Foga-|rasi Symmistæ Oppidi Lugas, Anno 1647. | die 18. Decembri.

A Szentírásból vett idézetekkel tarkított káté áll három részből és végső szavai: Soli Gratias Tibi, ó Gratiöse Deus.

A sajtószzerű oláh szöveg különös magyar és latinos fonetikával és latin betűkkel van átírva a könyvecskében, mely e tekintetben a legrégebb ilyenemű kísérlet.

Bibliografia 53. száma, 160—164. l. — *R. M. K. I. kötete* 803. sz. és *II. kötete* 683. sz. *De a Bibliografia nem említi.*

1651. Gyulafejérvár.

ספר תהלים | PSALTIREA | Ce se zice, KÄNTAREA, | A FERICITULUI PROROC ŞI IMPĂRAT DAVIDU | Ku cãntãrile lui Moisi. | Şi cu summa Şi rãnduiala, la toţi psalomii. | Isvoditũ cu mare socotinţã, den isvod | jidovescũ, pre limba rumãneascã. | cu Ajutorulũ lui Dumnezeũ, Şi cuîndemnarea Şi porunca, deînpreunã cu toatã keltuiala A mãriei sale | GEORGIE RAKOŢI, | Kraiulũ Ardealului, i procea. | Tipãritusau întru A mãriei sale Tipografie, | Dentãiu Noao, în Ardealũ în cetatea, | BELGRADULUI. | ve leato, 7159. A ot rujdstva hristova, 1651. dekem[vrie] 25, dnia.

E keretbe foglalt címlap értelmében ez a Zsoltárkönyv fordított nagy gonddal oláh nyelvre Rákóczy György erdélyi király ó Nagysága

rendeletéből és költségén, nyomattatván ujonnan a fejedelem gyulafejérvári nyomdájában, 1651. december 25-ikén. (Cipariu ezt a fordítást is Silvester szerzetesnek tulajdonítja.)

4-rétű, 18 sztl. és 300 számozott, keretes, vörös-fekete (16 és 21 soros) levélnyi. A Román Akadémia könyvtárának példányán kívül meg van Balázsfalván s a máramarosszigeti református lyceum könyvtárában is. A címlap hátlapján Rákóczy György fejedelem (előbbi) címere van, a következő öt levelen pedig a fejedelemhez intézett ajánlólevél, melyben el van mondva a Szentírásból és Krisztus kijelentéseiből vett idézetekkel, mily semmirevaló és haszon nélküli a templomban és gyülekezetekben elhangzó idegen nyelvű beszéd, melyet a hivek nem értvén meg, elégedetlenül távoznak, sőt még azok a papok is bűnhődni fognak, kik a templomban idegen nyelven végzik az istentiszteletet, miként a római pápák, a lusta barátok és patarénusok, meg az apácák, a kik bár nem tudnak írást, mégis idegen nyelven éneklik a Miatyánkot és Ave Mariát meg a zsoltárokat, mint a lúdak és madarak, melyek ember-módjára szeretnének beszélni. Mindezeket látván és meggondolván, a fejedelem Isten dicsőségére nagy kegyesen elrendelte az oláh papoknak és fejüknek, Semeon Stefan gyulafejérvári érseknek, hogy fordítsák le Dávid zsoltárait zsidóból oláh nyelvre, hogy azokat kicsiny, nagy megérthesse, a mit költségével elvégezvén, kéri Istent, hogy tartsa meg házával és országával együtt sok esztendeig boldogan, hogy ők is békességesen élhessenek szárnyai alatt.

Bibliografia 60. száma, 184—190. l. — R. M. K. II. kötete 752. sz.

[1653. Gyulafejérvár.]

[Diploma sacerdotibus Valachicis datum.] — Az oláh papoknak adott diplomák, oláh nyelven.

Egyetlen példánya sem ismeretes, de Sinkai krónikája szerint II. Rákóczy György rendeletére 1653-ban jelentek meg hasonló oklevelek¹ s ez a kiadása meg volt Cipariunak, de elvesztette 1849-ben; hanem azt mondja, hogy még Barcsai Ákos 1659-iki diplomája is benne volt, a miért kiadási éve ennél korábbi nem lehet. Magunk részéről azonban azt hisszük, hogy ez nem volt valami önálló könyv, hanem az erdélyi oláh vladikák részére fejedelminktől kiadott különböző kinevező okleveleknek egyes lapokon (egylevelű nyomtatványokként) való alkalmi kiadása, melyek aztán könyvbe kötve kerültek Cipariu szemei elé, s ha volt is köztük tényleg Barcsaitól való diploma, az nem lehetett gyulafejérvári, melynek oláh nyomdája — úgy látszik — az 1657-iki tatár dúlásakor elpusztul.

Bibliografia 63. száma, 206. l.

¹ Ebből közli pl. Sinkai id. krónikája II. k. 504—506. l. Báthory Gábor fejedelemnek Gyulafejérvárt, 1609. június 9-én az oláh papok érdekében kiadott oklevelét.

1656. Gyulafejérvár.

Skutulü katikizmuşului ku răspunsu, dein scriptura svântă. în potriua răspunsului a doao țări, fără scriptură svântă. — A katekizmus védelme a Szentírásnélküli két ország feleletére vonatkozó s a Szentírásból vett válaszszal.

E címe után közvetlenül következik a szöveg.

Kis 8-rétű, 235 levélnyi, melynek alján ez áll: Nyomtatva Gyulafejérvár várában, 1656 június 25-ikén. Egyetlen példánya Moldovan I. M. balázsfalvi kanonok könyvtárában. Folytatása a 237—373. levelen: Cinul, și învățătura pre scurtü, de sfintele Taine . . . . Kolofonja: Vleat 1656. Kor. Geor. Mol. — Tartalmazza a keresztelés, Urvacsora és házasság leírását, megfelelő imákkal.

Újra kiadta Baritiu György „Catechismulu Calvescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domni'a principiloru Georgiu Rákoczy I. si II.“ címen Nagyszebenben 1879-ben, a Román Akadémia költségén. Ez újnyomat címlapja szerint az eredeti második kiadása e műnek, de mennyiben tér el az elsőtől, nincs alkalmunk megvizsgálni. Az is különös, hogy a könyvnek nincsen semmi előszava vagy ajánlása, a miből kiadása okát és körülményeit megtudnánk. — Baritiu kiadása nyomán *Hunfalvy* Pál részletesen ismertette (a *Századok* 1886. évf. 475—489. l.) az oláh kátét, melyről — néhány egyezése alapján — azt hiszi, hogy Lukaris Cyrill konstantinápolyi pátriárka (Genfben, 1629-ben megjelent) Hitvallása felhasználásával készült.

Bibliografia 64. száma, 207. és 537. l.

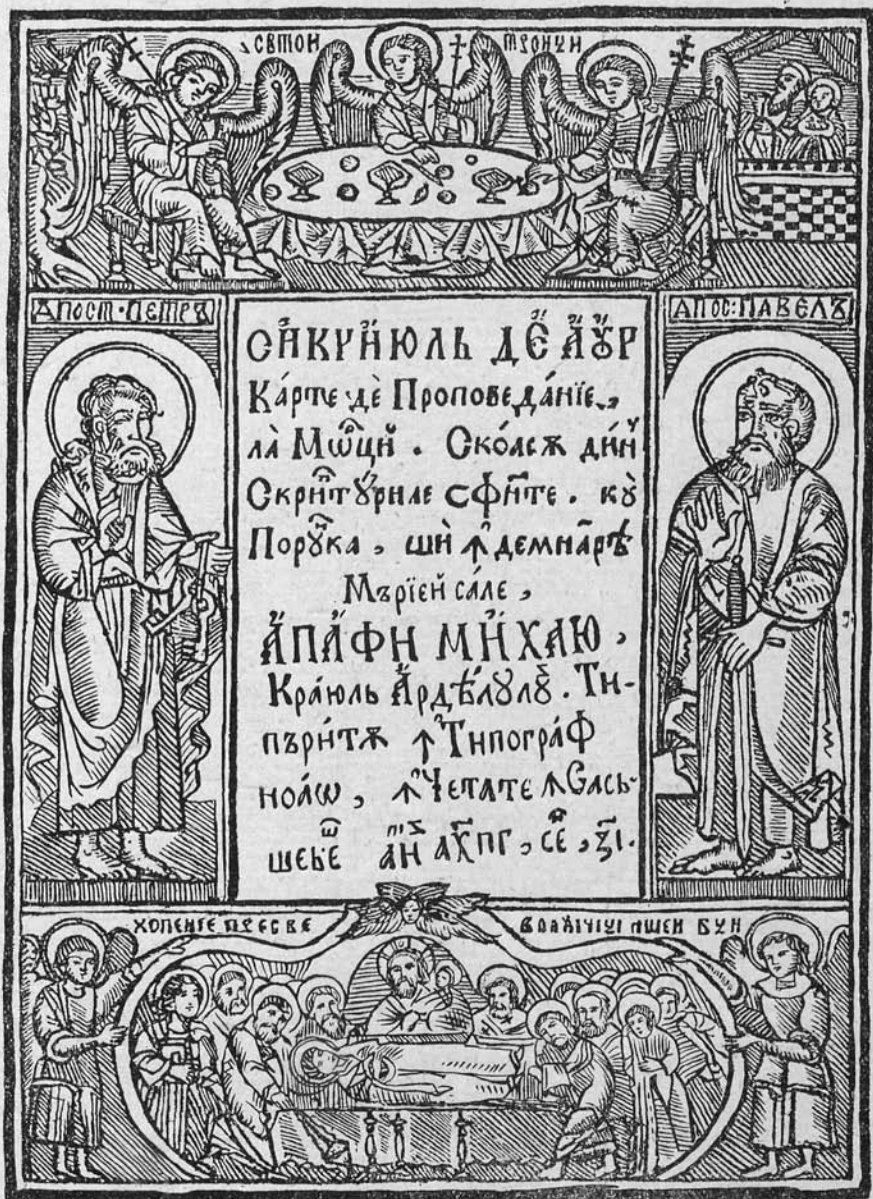
1683. Szász-Sebes.

SIKRIULŰ DE AUR | Karte de Propovedanie, | la Morțî. Scoasă din | Scripturile sfinte, cu | Porunca, și îndemnarea | Măriei sale, | APAFI MIHAIU, | KraiulŰ Ardealului. Ti-|părită în Tipograf[ia] | noao, în Cetate în SasŰ-|sebeș. anii 1683, sep. 17.

Ez a címlap — melynek hasonmását is bemutatjuk — magyarul így hangzik: *Arany koporsó*. A halottak temetésére való szentbeszédek könyve. A Szentírásból szerkesztve és nyomtatva Apafi Mihály erdélyi király ő Nagysága parancsára és buzdítására Szász-Sebes városában, az új nyomdában, 1683 szeptember 17-én; míg utolsó sorából azt is megtudjuk, hogy nyomtatását márczius 15-ikén kezdték meg.

4-rétű, 4 és 168 sztl. (20 soros) levélnyi, a Román Akadémia könyvtárában; csonka példányát dr. Dăianu Illyés kolozsvári esperes könyvtárából ismerem.

A címlap hátlapján Apafi fejedelem címere, két oldalt neve és címei kezdőbetűivel, alatta meg a Szentírásból vett öt sornyi idézettel, miként

СВТОН ТРОИЦИ
 АПОСТ. ПЕТРЪ
 АПОСТ. ПАВЕЛЪ
 СѦКРЪЮЛЬ ДѢ ЯЪР
 КѦрте дѢ ПроповѢданіе,
 лѢ МѡщѢ . СКОЛѢЖ ДІИ
 СКРІТЪРНѢ СФІТЕ . КЪ
 ПОРѢКА , ШІ АДЕМНАРЪ
 МѦРІЕН СѦЛЕ ,
 ЯПѦФН МѢХАЮ ,
 КРАЮЛЬ ЯРДѢЛДѢ . ТИ
 ПЗРНТЪ ↑ ТИ ПОГРѦФ
 НОІШ , А ЧЕТАТЕ ЛГѢСЬ
 ШЕБѢ АН АХПГ , СѢ , ЗІ .

A szász-sebesi 1683-iki „Arany koporsó“ czim- és hátlapja.

* * * * *
 ЧИСТИТЪ ШИ ПОЪ ЛЪМНАТЪ СЪМНІ . ЯЛЪ МЪРІЕНІ
 СЪЛЪ КРАЮЛЬ ЯРДЪЛЪЛЪНІ :

ЯПОКАЛІУНІ , КА , Д , С , ГІ . ФЕРНУЦНІ МЪ
 ЦНІ КАРІНІ МЪ ДЪКЪМЪ ПЪ ДМНЪЛЪ :
 ЛА ОВІМАЛЪНІ , КА , Н , С , ГІ . КЪ ДЕВІЦА ВІА
 ТРЪПЪЦЕ МЪРІВЕЦЪ : ІАЖ ДЕВІЦА ШМОРЖ КЪ
 ДУХЪ ФАПТЕЛЕ ТРЪПЪЦІІ ВІАВЕЦА .

képünkön látható. Az utána következő Ajánlásban Vinczi Popa János az összes esperesekkel és erdélyi oláhok gyülekezetével elmondja, hogy Apafi uralkodása alatt nemcsak békességben éltek, de az elszomorodott egyházak is érezték védelmét. Ezért elgyengült és sötétségben élő nemzetiségével hálával vannak ő Nagysága iránt, de azt gyengeségükben imánál egyébbel nem fejezhették ki. Most azonban, hogy Isten megsegíté őket arra, hogy a fejedelem parancsára nyomdát állíthattak, annak első termékét kegyeletes szívvel ajánlják fel neki és ígérik, hogy a míg Isten megtartja őket, mindhalálíg szolgálni fogják.

Bibliografia 80. száma, 269–273. l. — R. M. K. II. kötete 1532. sz.

1685. Gyulafejérvár.

Kărare prea | scurtă | Pre fapte bune îndreptătoare. In Belgrad 1685. — Jó cselekedetekre vezető rövid ösvényke.

Egykor létezett három példánya közül ma már csak egy ismeretes, a balázsfalvi érseki könyvtáré, de az is csonka, 8-rétű (16 soros) 109 levélnyi; első 4 levele a címlappal és ajánlással hiányzik, hanem a *Bibliografia* szerzői, Popp Vasília 1838-iki leírása szerint 1685-re és Gyulafejérvárt nyomtatottnak mondják. A Cipariu által lemásolt előszavában — sajátosképpen — ifjabb Apafi Mihály választott erdélyi királynak ajánlja Vinczi Popa János, a ki ezt a munkát az oláh nemzetiség hasznára, oláh nyelvre fordította, kiemelve benne, hogy alatta is olyan békében akarnának élni, mint eddigelé édes atyja védőszárnyai alatt.

Forrását a vinczi János pap elhallgatja, pedig könyve nem egyéb Kézdivásárhelyi *Matkó* Isván felsőbányai lelkész-tanító „Kegyese cselekedetek rövid ösvénykéje“ című műve fordításánál, mely 1666-ban Szebenben jelent meg 12-rétű 111 lapon.¹

Bibliografia 82. száma, 275–277. l.

¹ Teljes címét ld. a R. M. K. I. k. 1044. sz. a.

[1685.] Gyulafejérvár.

CEASLOVEȚŪ | care are întru sine | SLUJBELE, DE | Noapte, și de zi | Scoală pre Rumănie de | pre Slăvenie și tipărit | IN MITROPOLIA | Belgraduluî în zilele | Prea luminatuluî Dom[n] | APAFI MIHA[lŭ] | Kraiulŭ Ardea[luluî] | Anii . . . .

E nyomdai díszítésekből összeállított keretes címlap magyar értelmé: Kis horarium, mely magában foglalja az éjjeli és nappali szolgálatokat. Ó-szlávból fordított oláh nyelvre és nyomtatott a gyulafejérvári érsekségben Apafi Mihály erdélyi király napjaiban . . . , éve azonban kiszakadt a címlap jobb sarkával s így bizonytalan.

Kis 8-rétű, 4 sztl. és 204 (16 soros) levélnyi. Egyetlen példánya a balázsfalvi érseki könyvtárban. Előszavában Vinczi Popa János elmondja,

hogy ezt a könyvet az egyház és az oláh nemzetség segítségére szerezte és nyomatta ki Varlaam gyulafejevári mitropolita költségén, akkor, midőn ő Szentsége Apafi fejedelem és a zsinat akaratával megválasztatott. A Tartalommutató végén levő kolofon szerint készítették a könyvet Vinczi Popa János és Dályai György esperes,¹ nyomatta Ieromonah Juszif, Tipograf Rus.

Bibliografia 84. száma, 279—280. és 537. l.

¹ Itt még így írja alá nevét: Protopop¹ Gheorghe din DaŃa, de már később emigy: Dăianul.

1687. Gyulafejevár.

RĂNDUIALA DIĂKO|NSTVELORŭ ŞI CU A VăZ|glaşeniilor, care se zic la Liturgie. | Şi Rânduiala Vecerniei, şi cu a | Utranei. | Scoase şi Tocmite di pre Limba | Sloveniască, pre limba Rumănească. | cu Blagoslovenia prea ot Svinţitului, | Kir, VARLAAMŭ: Arhiepiscopŭ şi | Mitropolitŭ Belŭ Gra|dului, iprocea. | Akumŭ întăii sau Tiparitŭ. | întru folosulŭ, şi înţelegerea | Pravoslavnicii Rumanesti besereci | ca toŃi PreoŃii şi Diakonii, | ca să poată cunoaşte pe Iesne: de a | sluji cum să cade, pe orânduiala lor. | în Scaunulŭ Mitropolii Belŭ Gra|dului Tipărintusă. | Anii Domnului, 1687. Lun: Sep: 1.

A vörös-fekete nyomású keretes címlap értelme magyarul: Az egyházi diakonusok és a liturgiai exklamatiók rendtartása és a vecsernye és reggeli isteni tisztelet rendtartása. Ó-szláv nyelvből fordítottatott oláhra és nyomatott Varlaam gyulafejevári mitropolita megbízásából a papok és diakonusok javára, hogy könnyen megtanulhassanak belőle illően szolgálni; Gyulafejevártt, 1687 szeptember 1-én; kolofonja szerint Kiriak betűöntő és nyomdász által.

4-rétű, 21 számozott vörös-fekete nyomású (21 soros) levélyni. Egyetlen példánya a balázsfalvi szeminárium könyvtárában.

Bibliografia 85. száma, 280. és 538. l. — Említve a R. M. K. II. kötete 2451. sz.

1689. Gyulafejevár.

MOLITEVNIKŭ | Isvodit din Slovenie pre limba Rumănească. | suptŭ Krăirea şi biruinţa Prea lumina|tului şi Milostivului Domnŭ | MIHAILŭ APAFI, celŭ mai Mare. | din Mila lui Dumnezeu kraiulŭ Ardealului, | Domnului părţilor ţării Ungureşti, şi | Şpanului Săcuilor, i procî. | şi cu Blagoslovenia prea osinţitului | părinte, Kir. VARLAAMŭ: Mitropo|litulŭ Belŭgradului, şi a toată ţara | Ardealului, esteje i procî. | Tipăritusau în MITROPOLIA: | Belgradului. | Anii domnului, 1689. April, 22 de zil.

A vörös-fekete nyomású keretes címlap magyar értelme: Szerkönyv, mely fordítottatott ó-szlávból oláh nyelvre idősbb Apafi Mihály erdélyi király . . . idejében és Kir Varlaam gyulafejevári és erdélyi mitropolita jóváhagyásával nyomtatott Gyulafejevártt, 1689 április 22-én.

Kis 4-rétű, 6 sztl. és 199 vörös-fekete (21 soros) nyomású levéllyi. A Román Akadémia könyvtárának példányán kívül meg van Moldován I. M. kanonok balázsfalvi- és (csonkán) a zarándi gör. kel. tanító-egyesület s a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában. Varlaam érsekhez és a gyulafejevári, révi, szilvási, fogarasi, máramarosi s a magyarországi püspökök fölött való mitropolitához intézett ajánlólevele végén Vinczi Popa János kijelenti, hogy mivel költsége nem volt elég, az ország jövedelme is szűkös lévén, a nyomtatáshoz hiányzó összeget maga az érsek pótolta, a miért nem szűnik érette imádkozni. A könyv utolsó soraiban meg Kiriak nyomdász kéri az olvasók szives elnézését netaláni sajtóhibáiért, lévén maga is gyenge, hibákkal telt ember.

Az 1564-ikihez hasonló, de teljesebb szerkönyv, az egyházi szertartások és imák végzéséről.

Bibliografia 87. száma, 291—296. l. — *R. M. K. II. kötete* 1644. sz.

1689. Gyulafejevár.

Poveste la 40 de Mucenici în 9 Martie. Bălgrad. 1689. — A 40 szent napján való prédikáció.

4-rétű, a lapok alsó középső részén számozott (22 soros) 8 levéllyi. Egyetlen (címlap nélküli) csonka példánya Moldován I. M. balázsfalvi kanonok könyvtárában. Kolofonja szerint nyomtatott 1689 július 15-én.

Bibliografia 88. száma, 296. l.

1696. Szeben.

CEASLOVEȚŪ | Kar are întru sin: Slujbel | de Noapte și de zi. | Suptŭ biruința putearni | culuș și încununatului: | IOSIFŪ Leopoldŭ, | Kraiul budii, și Țărăi ungureșt: și Ardealuluș. | Tipăritusa în vestita | Cetate a Sibiuluș. | Anii Domnului: 1696.

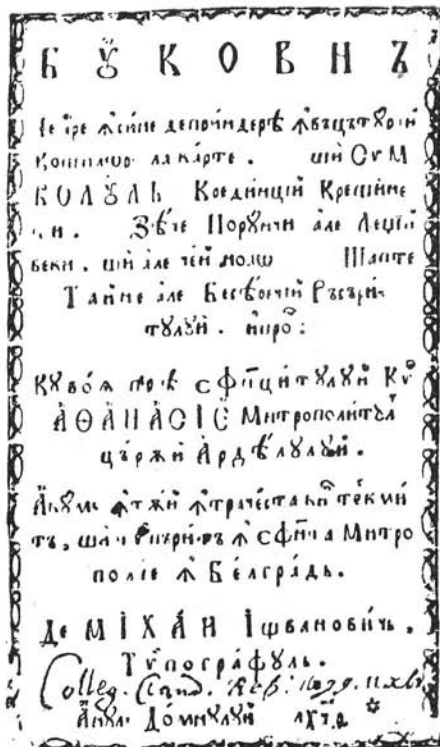
Magyarra téve: Kis horarium, mely magában foglalja az éjjeli és nappali szolgálatokat. Nyomatott a hatalmas és dicső József Lipót budai, magyar- és erdélyországi király uralma alatt, Szeben híres városában, 1696-ban.

Kis 4-rétű, 4 sztl. és 330 számozott vörös-fekete nyomású (13 soros) keretes levéllyi. Egyetlen példánya dr. Suciú László balázsfalvi kanonok könyvtárában. Kir Theofil gyulafejevári mitropolitához intézett ajánlólevelében „popa Kyriak Tipograful Moldovenul“ elmondja, hogy ezt a könyvet ó-szlávból oláhra fordított kéziratából az ő költségén meg Dăianul György esperes támogatásával nyomatta három inasával: Opria, Mihai Banci és Toma segítségével.

Bibliografia 101. száma, 339—340. l.

1699. Gyulafejérvár.

BUKOVNA | Ce are in sine deprinderea învățăturii | Koptilorū la
karte. și SIM|BOLULŭ Kredinții Krestineștii. Zece Porunci ale Legii
veki, și ale ceii nouo. Șapte | Taine ale Besarecii Răsări-tului. iproci: |
Ku voia prea sfântitului Kir | ATANASIE Mitropolitulū | țării Ardealului. |
Acuma întâi întracesta kip tokmi|tă, și tipărită în sfânta Mitro|polie în
Belgradū. | De MIHAI Ișvanovicī, | Tipografulū. | Anulū Domnului 1699.*

A hasonmásban is bemutatott keretes (8 $\frac{1}{2}$ × 14 $\frac{1}{2}$ cm. tükrű) cím-
lap értelme magyarul: Abécéskönyv, mely magában foglalja a gyermekek
tanulási gyakorlatát és a keresztyén hit szimbolumát. A régi és új törvény
tíz parancsolatját, a keleti egyház hét szentségét stb. Főtisztelendő Kir
Atanasie gyulafejérvári mitropolita akaratával szerkesztetett és nyomtatott
először a gyulafejérvári szent érsekségben Istvánovics Mihály nyomdász
által, 1699-ben.

Hátlapján K[onstandin] és E[lena] védőszentek arczképe, a mint a keresz-
tet fogják, mely fölött Krisztus fellegekbe burkolt képe látható, alatta négy
sornyi fohással, miként hasonmása mutatja.

12-réttű, címlapos és 64 sztl. lapnyi; egyetlen példánya a kolozsvári
református kollégium könyvtárában (R. M. K. 139. szám alatt), melynek a

könyvecske előlapján olvasható sajátkezű latin bejegyzése szerint akkori seniora, Almási József adta 1699 deczember 11-ikén.

Utolsó lapja végső sorai szerint a nyomda költségét fedezték: Dăianul György esperes-nótárius és kisfaludi Pan Rácz István gyulafejevári udvarbíró.

A könyv 3—14. lapján találjuk az *Abc.* betűit, a magán- és mássalhangzókat és diftongusokat, megfelelő olvasási példákkal megvilágosítva; a tanulni készülő gyermek imáját, majd egy reggeli imát s a 19—21. lapon a Hiszekegyet; aztán Atanasie alexandriai patriarcha szimbolumát, mely a katolikus hittétellel kezdődik. Folytatólag a Tízparancsolatot nyomtatja le a könyv összeállítója kis olvasói részére, elmondván utána (a 33—38. lapon) az ó-szövetség két törvényét s az azokat kiegészítő újszövetségi hat törvényt. Ezután leírja a keleti egyház hét szentségét s a 63—66. lapon az Idvezülés három cselekedete, a Hit, remény és szeretet magyarázatával végződik a kis gyakorlati célú könyv, mely ekként egyúttal az első erdélyi oláh iskolai tankönyv.

Bibliografia 113. száma, 369. l. a R. M. K. II. kötete 1951. sz. nyomán, anélkül, hogy látta volna és leírná.

1699. Gyulafejevár.

KIRIAKODROMION | SAU | EVANGELIE ÎNVĂȚĂ-
TOARË | Kare are întru ia Kazaniî la toate Duminecile | preste anû,
și la Praznicele Domnești, și | la sfinții cei numiți. | Acuma întăi întru
acesta kipû așezatû și | Tipăritû, și maî luminatû în limba | Rumânească
diortositû. | Suptû biruința prea luminatului și înălțatului | IOSIF LEO-
POLDÛ. | Kraiulû Budei, și alû țărâi Ungurești, și | al Ardealului. |
Fiindû Gubernatorû țărâi măria sa Bamli | GEORGIE. | Ku Blago-
slovenia prea sfințitului Kirû | ATANASIE Mitropolitulû Țărâi. |
În sfința Mitropolie în BELGRADÛ. | In anulû dela mântuirea
Lumiî 1690. | De Mihaî Ișvanovicî Tipografulû | Tu ex Ougrovlahia.¹

A nyomdai díszítésekkel keretezett (13¹/₂ × 22¹/₂ cm. nagyságú) pirosfekete nyomású címlap magyar értelme: Kiriakodromion vagy Tanító Evangelium, mely magában foglal beszédeket az év minden vasárnapjára, az Úr ünnepeire és a megnevezett szentekre. Most először oláh nyelven kinyomtatva József Lipót budai, magyar- és erdélyországi király ő Felsege uralkodása idejében, gubernátor lévén Bánfi György ő Nagysága, az ország mitropolitája, Kir Atanasie ő szentsége áldásával a gyulafejevári szent mitropoliában az 1699-ik esztendőben, a Havasalföldéből való Istvánovics Mihály nyomdász által.

A címlap hátlapján a gyulafejevári mitropolia vednökének, a Szentháromságnak jelképe, fametszetben és alatta 8 soros dicsőítő vers róla.

Ivrétű, 3 sztl. és 415 számozott (31 soros) levélnyi. Két példány ismeretes: a Román Akadémia és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtáráé,

mely ismeretlen, de amannál teljesebb, mert utolsó lapja is meg van. Kir Atanasie érsekhez és gyulafejevári, révi, máramarosi, szilvási, fogarasi, erdélyi és a magyarországi részek, kővárvidéki,² szilágyi és krasznai mitropolitához intézett ajánlólevelében elmondja a nyomdász, hogy ez a könyv az ő, Dăianulă György esperes-nótárius és Kisfaludi Rác István gyulafejevári udvarbíró költségén, meg Brankován Konstantin Basarab havasalföldi vajda kegyes támogatásával jelent meg, a ki meghallgatván a mitropolita könyörgését, mivel Erdélyben ekkor nem volt oláh nyomdász, őt küldte be az érsek és a zsinat szolgálatjára.

A könyv utolsó lapján öt sorban el van mondva, hogy nyomtatása kezdődött 1699 márczius 1-én és végződött deczember 20-án. Utána következik a tartalomjegyzék, a lap alján meg egy hat soros csinos versben elmondja a nyomdász, hogy a könyvnyomtató épp úgy ad hálát Istennek műve befejeztével, mint a hüvös forrást kívánó szarvas és a háborgó tengeren járó, földért imádkozó hajós.

Bibliografia 115. száma, 372—377. és 538. l.

¹ A ritkítva szedett szavak, valamint a kövérebb betűk az egyes szavak elején vörös festékekkel vannak nyoma.

² Ezt magyar kölcsönszóval így fejezi ki: Mitropolitulă Vidiculă Chivarulă.

1702. [Gyulafejevár.]

Pănea pruncilor, sau învățatura credinții Creștinești, . . . care o au scrisă în mici întrebaciuni și răspunsuri ungurești cinstitulă Pater Boronăi Laslo parochușul Besarecii Katholicești dela Belgrad. și sau întors în limba românească de Duma Janăș dela Borbanți. În anii Dom[nului] 1702.

Magyar értelmé: A kisdedek kenyere vagy a keresztyén hit értelmé, melyet rövid magyar kérdésekben és feleletekben írt Tisztelendő Pater Baranyi László gyulafejevári katolikus parochus és oláh nyelvre fordított Borbándi Duma János 1702-ben.

Egykorú feljegyzés nyomán 8-rétű volt, Cipariu szerint 4 sztl. és 152 lapnyi. Egyetlen példánya sem ismeretes, fenti címét is Cipariu írta le, megjegyezvén, hogy azonos lehet Baranyi Pálnak Horányi által idézett és Gyulafejevártól 1702-ben megjelent cyrill-betűs oláh katekizmusával; a mi úgy is van, mert tudjuk Baranyiról, hogy — mivel a jezsuita-rend ki volt tiltva — Erdélyben világi papi ruhában és *Bárany László* néven működött.

P. Szentiványi Márton jezsuita-író 1703-ban Nagyszombatban megjelent „Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu ac diminutione schismatis graeci atque graeci ritus ecclesiae cum Romana ecclesia tot votis exoptata reunione“ cz. művének Kollonics Lipót biboros, esztergomi érsekhez intézett ajánlólevelében ekként ír Baranyi Pál e kátéjáról: „Plurima Catecismorum millia, Tuo iussu earundem nationum linguis et caractere impressa, atque inter plebem et teneram aetatem liberalissime distributa“,

a miből megtudjuk, hogy Kollonics érsek költségén jelent meg és osztogatták az erdélyi oláhok közt. Könyve fordítójával meg Baranyi régi jó viszonyban állott, mindjárt Gyulafejevárra kerülté őta, mivel pl. egyik leánykáját is ő temette Gyulafejevártt, 1697 Szent Jakab havának 16-ik napján.¹

Bibliografia 133. száma, 440. l. — Említve a R. M. K. II. kötete 2103. sz. a.

¹ Baranyi Pál halotti beszédét ld. „Imago vitae et mortis. Az életnek és halálnak képe“ cz. műve II. része (Nagyszombat, 1719.) 219. s következő lapjain.

1703. Kolozsvár.

CATECHISMUS,

Szau
Summá Krédinczéi Ka-
tholicsést.
R. P. PETRI CANISII.
Doctor Szkrip: szvent den
Rendul Szociéy luy ISSUS.
Entorsz pré limbá Rüenászke,
dé R. P. BUITUL GSURGS,
Doct: Szkrip: szvente den ácselás
Rend.
Akum de isznove tiperit ku
ofzirdie R. R. P. P. Szociéy luy ISSUS
Si inkinát entru csinzte.
Illustrissimi si Reverendissimi
ATHANAZIE,
Den
Milá luy Dumnezeo, si szkaunuluy
Aposztelészek-Archi-Episcopuluy,
dē czárá Ardaluluy; Asidire si szvet-
nik majdin Leuntru al Ennelczátu-
luy Emperat.
Tiperit en KLUS en. Anul
Domnuluy 1703.

E nyomdai díszítésekből összeállított (6 × 11¹/₂ cm. nagyságú) és hasonmásban is bemutatott keretes címlap magyar fonetikával nyomtatott szövegének értelme szerint Canisius Péter *Catechismusát* vagyis a *Katholikus hit summáját* fordította dr. Buitul György jezsuita-atyja és a jezsuita-atyák gondoskodásából újból nyomtatott Athanazie erdélyi görög-katolikus érseknek és császári belső titkos tanácsosnak ajánlva Kolozsvártt, 1703-ban.

12-rétű, számozott (24 soros) 60 lapnyi; egyetlen példánya a budapesti egyetemi könyvtárban, R. M. K. II. 512. sz. a. A címlap „újból nyomtatott“ kifejezése *nem második* kiadására utal, hanem arra vonatkozik, hogy

Canisius kátéjának új, oláhnyelvű kiadása, mivel először 1636-ban Pozsonyban jelent meg oláh nyelven P. Némethi Jakab jezsuita-anya kiadásában, vagyis felügyelete mellett. Ez a munka azonban ismeretlen s csupán Dobronoki György nagyszombati jezsuita 1636 februárius 2-iki naplóföljegyzéséből értesülünk róla, hozzátevén, hogy Karánsebesből kapta.¹ De hogy ez vajjon azonos-e a karánsebesi születésű Buitul munkájával — miként a *Bibliografia* szerzői gondolják — nem tudjuk, mert életrajzi pontos adataink nincsenek Buitulról és életéről jóformán csak annyit tudunk, a mennyit könyvének címlapja nyújt.

A kis könyv öt részből áll, melyekhez az 53—60. lapokon mindennapi imádságok (*Rugecsune de tote dzilele*) járulnak. Szerzőjét, illetve fordítóját Horányi Elek magyarnak mondja² és irányából, magyaros kifejezéseiből ítélve — oláhos neve ellenére — mi is annak tartjuk. Írását olvasva Buitul t. i. azt a benyomást teszi reánk, hogy Karánsebesen élve, felnöve, az oláhoktól eltanulta nyelvüket beszélni, de a mikor írni kezd rajta, sok helyen eltér az oláh nyelv szellemétől, melyet elég mélyen nem ismert és magyarosan fejezi ki magát, sőt azt is gondolom, hogy a káténak egyenesen magyar kiadásából fordította művét oláh nyelvre. Erre vallanak az oláhban idegenül hangzó alábbi kifejezések és fordulások: *cu mod bun* (jó móddal, renddel), *défémétura* (diffamálás), *deszkumperetorul nosztru* (Mégváltónk), *emputáté* (imputált), *pékáté cse sztrigé en csér* (égbekiáltó bűnök), *pelicze oménászke* (emberi ábrázat), *Pilát den Póncz* (Poncius Pilátus), *rendul szeo* (maga rendjén), *rendul besserecsiéy* (egyházi rend), *szupt pelicza* (színe alatt), *unicsune svintzilor* (szentek egyessége).

Magyar voltát érdekesen bizonyítják az alábbi példák. Nem ismervén az evangélium szó oláh nemét és genitivusát, *evangeliei* helyett magyaros törzséből ragozza így: *Evangeliomuluj*; a gyümölcsfát pedig a *tűzifa* nevével nevezi meg így: *lemn*. Magyaros az ilyen kifejezése: *Hirisztusz Domnul* (Krisztus urunk), *szventá Missé* (szent mise), *en állánul prietnikuluj* (a jó barát ellen) és a *megtartásra* alkotott új szava: *cznieturá*.

Sajátos emilyen szóalkotása: *uszebituré* (különbség) és az is, hogy a *kuprinde* (tartalmaz) szóalakot alig 3—4 ízben használja, hanem helyette latinosan írja: *kuntineste*, a mit a mai oláhban a *conține* szó pótol; míg Szűz Máriát következetesen így nevezi: *Maria Vergure*.

Magyar kölcsönszavai ilyenek: *alduité* (áldott), *allensígü* (ellenség), *bintetujála* (büntetés), *bintétuité* (büntetett), *bobonele* (babonák), *cséluit* (megcsalva), *drik* (derék), *engeduitura* (engedékenység, gyengeség), *hászna* (haszna), *kaméta* (kamat), *kin* (kín), *marha* (marha), *oka* (ok, többese):

¹ A nagyszebeni „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 19. k. 629. l.

² Nova memoria Hungarorum-a l. k. 625. l.

ocsé), *oltáru* (oltár), *otalmul* (oltalom), *pésztor* (pásztor), *ponoszu* (panasz), *szélás* (szállás), *szlobod* (szabad), *szokásul* (szokás), *szuksig* (szükség), *szukuit* (megfogyatkozott), *szvent* (szent), *urikási* (örökösei).

E kölcsönszavak egy részét megtaláljuk ugyan már az oláh nyelv XVII. századi szókincsében, de nagy részét Buitul használja vagy írja le először s ez ad kis művének irodalomtörténeti jelentőséget, a mellett, hogy latin betűkkel és magyar fonetikával ír, hogy ezzel is kitüntesse azt a különbséget, mely őt a cyrillbetűs görög-keleti oláhoktól elválasztotta s talán az írásmód által is közelebb hozza őket a latin egyházhoz térítői működésében, melyet Erdélyben folytatott.

Bibliografia 138. száma, 447. l. a R. M. K. II. kötete 2155. sz. nyomán, anélkül, hogy látta volna és leírná.

1709. Szeben.

[Catechismus saŭ invățătură creștinească.] — Katekizmus avagy keresztyéni tanítás.

Egyetlen példánya sem ismeretes, de jezsuita bibliografusok szerint P. Szunyog Ferencz nyomatta ki „Catechismus Valachicus maior Romano-Catholicus“ czímen, oláh nyelven 1696-ban, majd újból 1726-ban s ennek a kiadásnak a czímét közöljük Popp feljegyzéséből; miután azt is tudjuk 1709-iki kiadásáról, hogy 12-rétű és latin betűs volt.

Bibliografia 156 száma, 480. l. — Említve a R. M. K. II. kötete 2395. sz. a.

*

A fentiekben részletesen ismertetett oláh művek adatainak tanulmányai nagyon érdekesek. Kitűnik belőlük, hogy a reformáció indítja meg az irodalmat az oláhok közt, mely irodalomnak tehát Erdély a bölcsője. De jellemző, hogy az új hitnek oláh alattvalóikat a szászok igyekeznek először megnyerni. Szeben város tanácsa nyomtatja ki számukra (1544-ben) a kátét, másfél évtized múlva meg a brassói bíró, Benkner (Biegner) János adja kezükbe nyelvükön az Evangeliumot,¹ melynek új kiadása (1581-ben) Hirscher Lukács brassói bíró költségén jelenik meg. Ezeket a munkákat Koreszi diakonus nyomtatja, kit Benkner Havasalföldből hívott be 1560-ban. Ettől kezdve 1583-ig közel negyedszázadon át nagy tevékenységet fejtett ki Brassóban s közben (1580-ban) Szász-Sebesen is nyomdát alapított. Könyvei igen keresettek, mert még a havasalföldi vajdák is nála nyomtattak egyházi műveket, mivel akkor

¹ Vállalkozásának azonban bizonyos üzleti oldala is látszik, mivel egyúttal ó-szláv nyelven is kinyomatja a bibliát, tudván, hogy Moldva—Havasalföldében, Oroszországban s a Balkán görög-keleti népeinél jó keletje volt az egyházi könyveknek, melyek igen megfogyatkoztak.

sem Havasalföldében, sem Moldovában nem volt még nyomda. Érdekes azonban, hogy Koreszi ezekre a munkákra csak az évszámot tette ki, a nyomtatás helyét nem; akár, mert ekként az oláh vajdaságokban kelendőbbek voltak, akár pedig, mert úgy kívánták megrendelői.¹

Koreszi munkáinak típusa régies, az oroszékét utánzó, mert hisz a görög-keleti egyház addig leginkább oroszországi könyveket használt, kiállításuk azonban csinosabb és művészibb, a mit az oroszok is elismernek.² Fejléccezzel, kezdőbetűkkel díszíti és rubrikálva állítja ki őket, vagyis a fejezetek czimeit és az iniciálékat vörössel nyomtatja és eleinte czimlap nélkül — a hogy a középkori kodexeket írták a barátok — úgy, hogy másutt is utánozni kezdték és valósággal iskolát teremtett a balkáni és görög-keleti népek földjén. Koreszi munkái közül 18 brassóit meg egy szász-sebesit ismerünk, de 1583-ban úgylátszik fia, Serbán vette át műhelyét, a ki valószínűleg azonos azzal a Serbán mesterrel, a ki másodmagával 1582-ben Szászvárosban nyomtatja ki oláhuul az Ó-szövetséget. Tanítványa lehetett Lőrincz diák is, a ki 1579-ben Gyulafejérvártt nyomtatja ki az Evangeliumot ó-szláv nyelven, Báthory Kristóf parancsára, azaz megbízásából. Ez a katolikus fejedelem nem törődött a reformációval, sem az oláhok megtérítésével, pedig egyik tanácsura, a kálvinista Geszthy Ferencz nyilván ilyen szándékkal nyomtat oláh könyvet 1582-ben, sőt már János Zsigmond idejében oláh Agendát ad ki Forró Miklós; de maga Báthory Zsigmond is megtúr ó-szláv könyvet, mely 1588-ban jelent meg. Ezzel az esztendővel záródik az oláh nyomdászat első korszaka a maga 24 vallási művével, melyeket több, mint félszázadig más nem követett.

Uj s az oláhokra is kedvezőbb helyzet állott be a Báthoryak kihalásával 1613-ban uralomra jutott Bethlen Gábor fejedelem és kálvinista utódai alatt, kiknek idejében semmiféle ó-szláv vagy más *nem oláh* nyelvű könyvet nem nyomathattak — s nem is nyomtak — Erdélyben, mivel az a fenkölt s a protestantizmus szelleméből folyó magasztos gondolkozás hatotta át őket, hogy minden alattvalójuk a maga nyelvén dicsérje az Urat s a templomokban idegen nyelven ne berbiteljenek.

Nyoma van, hogy már Bethlen lefordíttatta oláhra (1617 táján) a bibliát, de háborus elfoglaltságában nem nyomathatta ki.³ Ezt a felada-

¹ A Bibliografia szerzői Koreszi e munkái nyomtatási helyéül kérdőjeleket (?) raknak vagy csak ritkán jelzik brassói voltukat, pedig maguk írják, hogy még a papírosuk vízjegye is Brassó czimerét mutatja, és hogy brassóiak, kétséget sem szenved; azért mi így jelöljük őket [Brassó], hiszen Koreszi közben az erdélyi munkák kolofonjaiban mindig megemlíti Brassó nevét, melyben nyomtatták, másutt pedig nem műhelye, mert a szász-sebesiből mindössze egy könyve került ki.

² Karatajev nyomán Hodinka a *Magyar Könyvszemle* 1890. évf. 110. 1.

³ Ballagi Aladár id. m. 234. 1.

tot I. Rákóczy György teljesítette, midőn oláh nyomdát állit székhelyén és ama rendelete kiegészítésül, hogy az oláh egyházakban és iskolákban oláhhul tanítsanak, egymásután kinyomatja saját költségén az Evangeliumot, a kátét és az Uj-testamentumot. Fia, II. Rákóczy György is hasonló szellemben működött, midőn 1651-ben Zsoltárt ad oláh alattvalóinak és újra kinyomatja (1656-ban) a kátét.

A Rákóczyak utódja, Apafi Mihály fejedelem még tán náluk is érelyesebb volt, látva mennyit kell küzdenie a régi görög ritushoz és nyelvhez ragaszkodó oláh vladikákkal — éppen az oláh nyelv elfogadtatása végett. Így pl. 1674 nyarán rendeletet bocsátott ki a Rákóczyak által alapított gyulafejevári oláh nyomda felkeresésére,¹ melyet vezetői úgy látszik az 1657-iki tatár dúlás elől megmentettek és a várból elvittek. Majd 1681 elején a tanult és sok nyelvben jártas Kézdivásárhelyi *Matkó* István prédikátorra bizza „az ó-testamentomi szent könyveknek oláh nyelvre való fordítását“,² a mi azonban úgy látszik nem készült el és sohasem jelent meg. Helyette 1683-ban Szász-Sebesen keletkezik oláh nyomda s adja ki Apafi rendeletére az úgyszólván közszükséget pótló és halotti prédikációkat tartalmazó *Arany koporsó* című diszes kötetet. Valószínűleg ezt a nyomdát szállították át két esztendő mulva Gyulafejevárra — hol a várban alkalmasabb helye lehetett — s itt jelent meg 1689-ig egymásután két prédikációs könyv, egy Horarium és két szerkönyv, a mire az oláh papoknak és kántoroknak szükségük volt.

Ez a szükséglet irányította az oláh nyomdászatot és gazdagította irodalmát azután is, hogy az erdélyi önálló fejedelemség megszűnt s az ország osztrák uralom alá jutott. Így jelenik meg 1696-ban Szebenben egy oláh Horarium, czimlapján Lipót nevével ékesítve, majd 1699-ben Gyulafejevártt egyszerre két munka is: egy kis Abéczés könyv meg egy nagy, majdnem ivrétű Evangélium. Mindkettő költségéhez Kisfaludi Rácz István gyulafejevári udvarbíró is hozzájárult, támogatván vele a Havasalföldéből átjött Istvánovics Mihály mestert, a kit hire-neve pár év mulva Keletre juttatott és (1709—10-ben) Tifliszben nyomtatott diszes műveket georgiai nyelven.

Ezután újabb korszakába lép az oláhság, amennyiben 1700-ban egy része egyesül a római-katholikus egyházzal s ennek következtében elmaradottságában rohamosan halad a művelődés útján. Ezt szolgálja 1702—1709 közt megjelent három kis káté is, jezsuitáktól irva s ketteje latin betűkkel nyomtatva, miként azt a római katolikus vallás szelleme is kívánta.

¹ Apafi Gyulafejevártt kelt 1674 június 14-iki rendelete, Bod Péter: Smirnai Szent Polycarpus 106. l.

² Fogaras várában kelt 1681 februárius 23-iki vonatkozó rendelete a *Történelmi Tár* 1878. évf. 205. l.

Ekként az oláh irodalomnak 43 erdélyi régi művét ismertettük megjelenésük sorrendjében, tanuságául annak, miként indult meg Erdélyben az oláh irodalom — majdnem száz esztendővel korábban, mint az oláh vajdaságokban — és miként fejlődött, izmosodott a fejedelmek erkölcsi, anyagi támogatása folytán a magasabb műveltségi fokon álló vezető magyarság gazdag irodalmának hatása alatt, mely olyan termékenyítő — eddigelé nem is tanulmányozott — hatással volt az oláh irodalomra, hogy számos munkánk olvadt bele és vált így közvetlenül fejlesztőjévé az oláh hitéletnek és művelődésnek.

Dr. Veress Endre.

